

Сачинитељ: А. Невски <nevski_poreklo.rs>

Прво издање, 20. 04. 2023.

Настанак диглосије прошлих глаголских врѣмена у србском љезику

или ти

како србски аорист би замѣњен руским перфектом

Прѣ него што преѣмо на узроке диглосије прошлих глаголских врѣмена у србском љезику, добро би било објаснити појам који ова страна рѣч представља. Пошто вѣрујем да великој већини наших људи нѣје познат појам „диглосије“.

Рѣч „диглосија“ потиче од грчке рѣчи „**διγλωσσία**“ која значи „*двојезичје*“. На нашој Википедији појам Диглосије се од прилике објашњава овако:

Диглосија је појава када у истом друштву постоје два блиско повезана љезика, љедан са високим угледом, који користи Влада и који се користи у званичној употреби (државна управа, школство, новине, и остала јавна гласила), и други љезик, без угледа, који је уобичајен говорни (односно прост народни) љезик.

Ево и првога примѣра, на саврѣменом „ниском“ (народном) љезику наше диглосије.

"Кад је грануло пролеће тифус је уватио, **помре** много, **нестаде** ноћу, **поцрка** од глади од зиме, пролеће **грану**, **издаде** се наредба да се враћамо за Србију. Рачић нас **напусти** и **побеже** од нас, **остаде** командант корпуса Воя Туфегѣић који нас је довео на Деветак код Калиновика. У Деветаку **удари** баџач и **рани** Войу у руку."¹

Ево истога примѣра, али преведена на „високи“ љезик наше диглосије.

"Кад је грануло пролеће тифус је **ухватио**, **помрло је** много, **нестало је** ноћу, **поцркало је** од глади од зиме, пролеће **је грануло**, **издала** се наредба да се враћамо за Србију. Рачић нас **је напустио** и **побегао** од нас, **остао је** командант корпуса Воя Туфегѣић који нас је довео на Деветак код Калиновика. У Деветаку **је ударио** баџач и **ранио** Войу у руку."

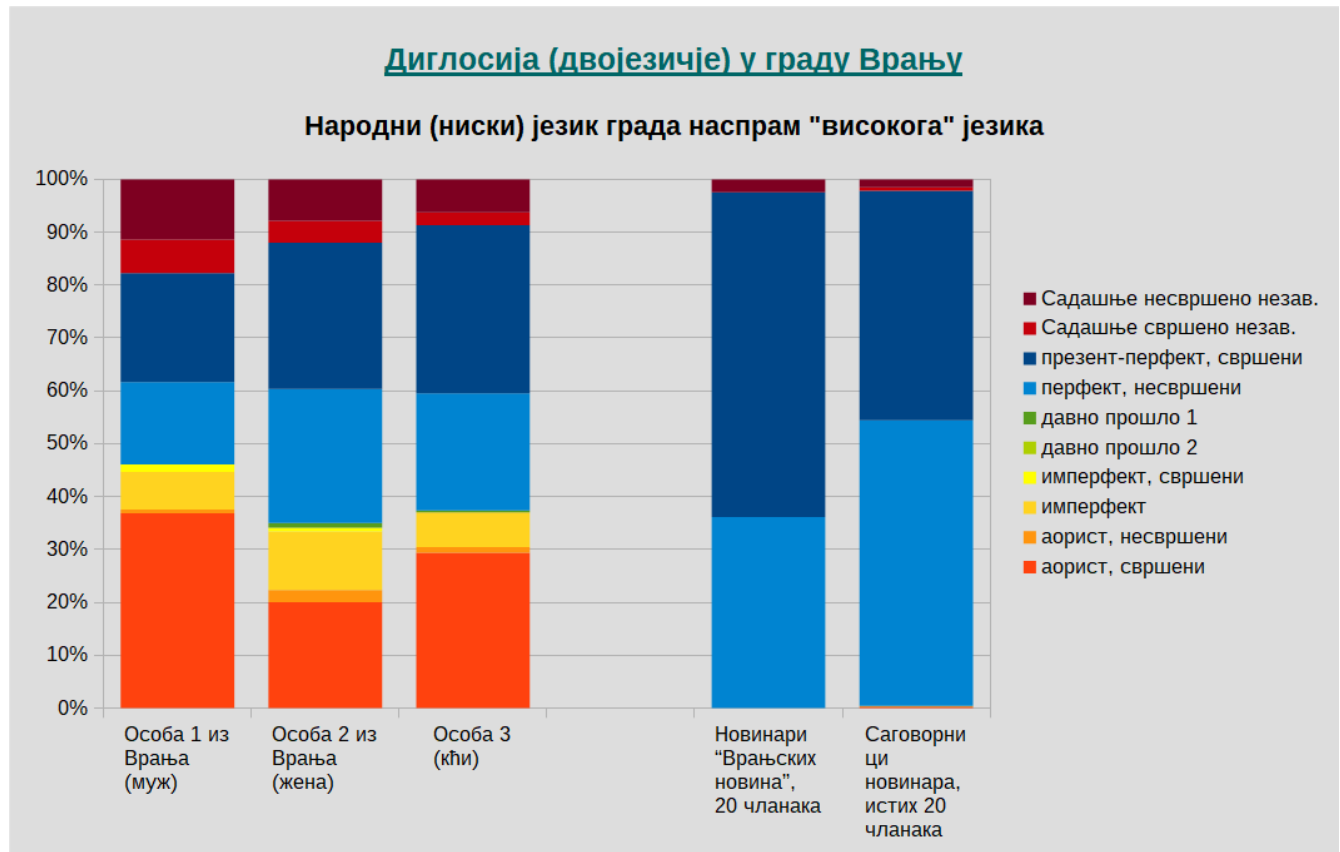
Пошто у „високом“ љезику наше диглосије аорист постоји само на папиру, ово народно глаголско врѣме се приликом записивања усмених изјава грађана (на примѣр у новинарству, у судству...) обично избаџује и замѣњује службеним прошлим глаголским врѣменом – перфектом. То управо можемо видѣти на предходном примѣру.

Док је „високи“ љезик широм Србије прилично уједначен и љедноличан, „ниски“ односно народни љезик је веома разнолик, разликује се од града до града, од села до села, па штавише унутар истих градова можемо имати одређених разлика између разних предграђа или разних градских четврти. Иначе, разлика између „високога“ љезика и „нискога“ љезика ма које средине у Србији (и другдѣ гдѣ се говори нашим љезиком) се најбоље уочава управо у устројству прошлих глаголских врѣмена. Док је устројство прошлих глаголских врѣмена нашега „високога“ љезика преузето из рускога љезика посрѣдством славеносрбскога љезика (суштински је прсликано из рускога у србски) и садржи само „перфекат“ (или ти такозвано „прошло врѣме“, како се он назива у нашем данашњем школству), народни говори

1 Ово је усмена изјава Велизара Бойичића, из села Драгодола у општини Осечина, у Колубарском округу, вѣроватно из 90-тих година 20-га вѣка. Може се видѣти овдѣ: <https://www.youtube.com/watch?v=ALg-Стаqz0М>.

нашега љезика (односно нарѣчја) садрже љош нека глаголска врѣмена, од којих су најважнији и најраспрострањенији аорист и љош љедно безимено глаголско врѣме (које ја обично називам „претеритом“), о којем ће више рѣчи бити касније у овом раду.

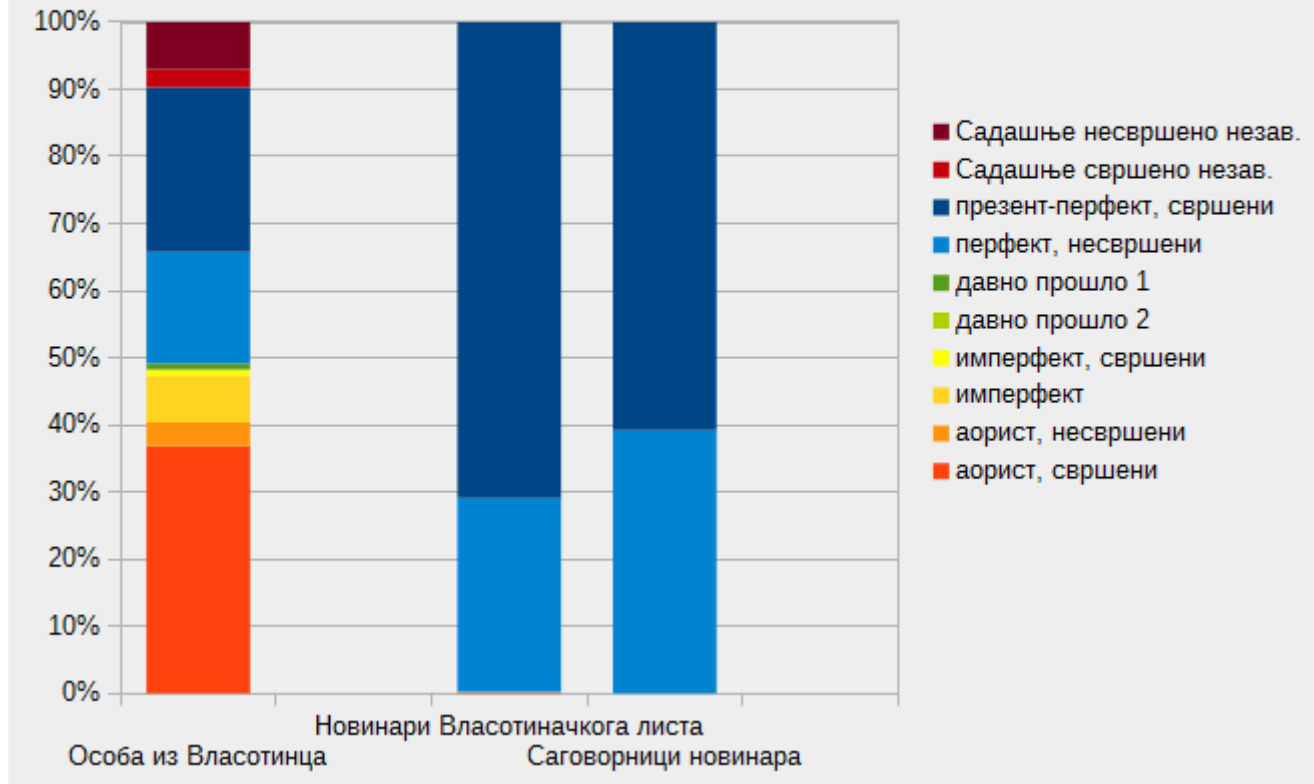
Ево сада примѣра диглосије устројства прошлих врѣмена из града Врања, како говори народ у слободном говору, наспрам изјава Врањанаца записаних у Врањских новинах.

Ево сличнога примѣра из Власотинца.

Цензура аориста и имперфекта у Власотинцу

народни говор наспрам општинских новина

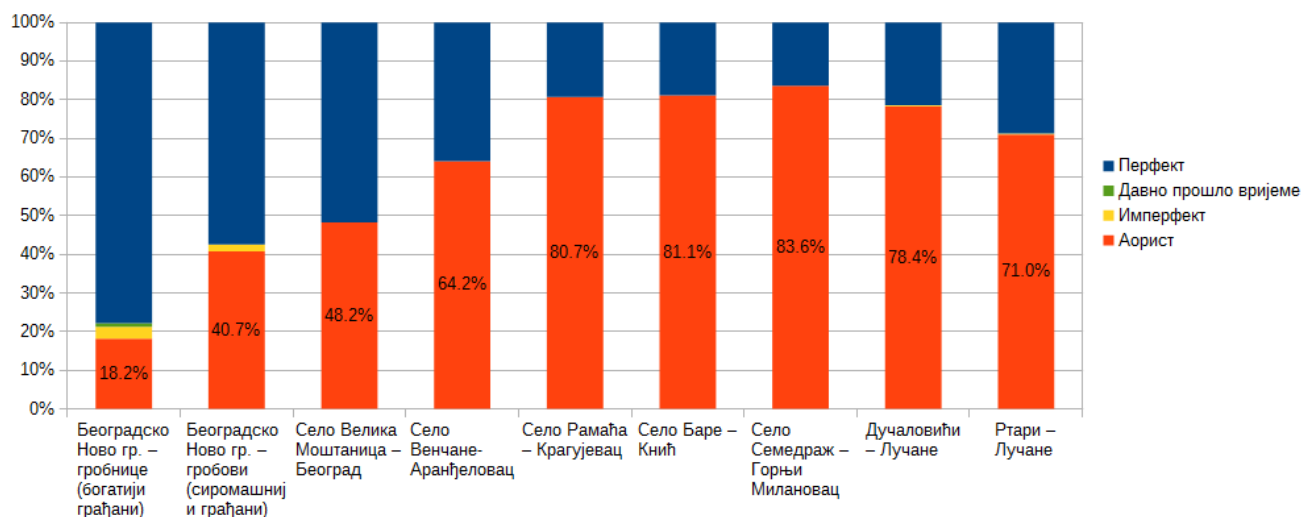
Као што видимо, народна глаголска врѣмена, аорист, имперфект и њош нека, која су у говорих Врања и Власотинца сасвим обична у „ниском“ њезику, приликом превођења на „високи“ њезик мѣстних новина на волшебан начин нестайу и бивају замѣњена перфектом. Мање-више исто се догађа и другдѣ по Србији.²

А сада употрѣба глаголских врѣмена на споменицих неколиких гробаља у Србији, у раздобљу од 1901-1942.

² Више о том можете видѣти у момем посебном раду о диглосији у Врању на одредишту https://nevgen.org/Diglosija_u_Vranju.pdf.

Учешћа прошлих времена на надгробних споменицих, подигнутих 1901 -1942

Неколика гробља у Србији

Као што видимо, аорист је најчешће коришћено прошло глаголско врѣме на надгробних споменицих сеоских гробља у врѣмену непосредно пред долазак комуниста на власт. На већини обрађених гробља учешће аориста премашује 70%. Али је у исто врѣме на београдском Новом гробљу перфекат чешћи. На истом гробљу се може видѣти значајна разлика у учешћу аориста на споменицих богатих и сиромашних грађана (код којих га има знатно више). Шта нам то говори? Да је диглосија постојала и прѣ доласка комуниста на власт, и да је аорист био знатно мање заступљен у говору имућних, односно образованих грађана. Како онда дође до тога да перфекат постане главно прошло глаголско врѣме образованих, а аорист мање образованих (односно сиромашних)? Одговор слѣди у наредном одѣљку.

01. Корѣни диглосије устројства прошлих врѣмена

Почетком 18-га вѣка у тадашњем Аустријском Царству, на подручју данашње Войводине (и нешто шире) живи знатан број Срба. Али, они трпе притисак власти, прѣ свега вѣрски. Аустрија им не дозвољава печатати књиге на својем језику, у нади да ће их тако приморати прихватити католичке књиге, и тако лакше покатоличити. Срби из јужне Угарске, предвођени митрополитом Мойсијем Петровићем, се онда обратe рускоме цару, молећи га да им пошаље књиге из којих би могла учити њихова дѣца. Руси се молби одазову 1726-е, шаљући не само велики број књига, него и саме учитеље који отварају прве школе за србску дѣцу. То чине и током наредних година, када стижу додатни учитељи и књиге. Наравно, с руским књигама и учитељи стижу и језици рускословенски (руско издање старословенскога, односно староруски), али и тадашњи саврѣмени руски језик. На тај начин, језик Срба јужне Угарске долази под снажан утицај рускога језика (како рѣчнички, тако и граматички). Руски утицај бѣше толико јак да је први србски буквар из 1767 г. (од сачиниоца Захариа Стефановића Орфелина) написан поглавито руским језиком, уз дѣо садржаја на рускословенском (молитве Господње) и славеносрбском (само на крају буквара, гдѣ се говори о рачуну и земљопису). Све ће то убрзо у виших, образованих слојева Срба у Угарској довести до тежње да се србско устројство прошлих глаголских врѣмена (најмање пет глаголских врѣмена) замѣни руским устројством истих (у којем постоји само „перфекат“). Што се прѣ свега одражава у школској и у црквеној управи, али и у књижевности. Потом и у новинарству, с појавом првих србских новина током 1790-их година.

У другој половини 18-га вѣка настaje **славеносербски ѝезик**, под којим се подразумева произвольна мѣшавина народнога србскога, рускога, рускословенскога и србкословенскога³. Његовим оснивачем се сматра Захарийе Стефановић Орфелин. Име ѝезика (и народа) Орфелин преузима од дѣла грофа Ђорђа Бранковића⁴ "*Хронике словено-србьске*", прилагодивши га гласовним законитостим рускога ѝезика, те име постаје "*славено-србски*". Граматику не преузима од њега, те перфекта, који ѝе у дѣлу грофа Бранковића међу глаголским облики за описивање прошлих радњи заступљен с мање од 2%, у дѣлих Орфелина писаних 60-так година касније на новоствореном славено-србском ѝезику има више од 99%.

Ево неколиких примѣра славеносербскога ѝезика:

„Не буду научити нѣмецки ѝазик,, -,,Зачто?,, -,,Неймам памяствование.“

„Не читал сам их.“

„Буду с ними товариштити, поне и сам есам того миловник.“

„Я слишал, да Княз Н. нѣкоју опредѣлену цену тому поставил, кои изобрѣтителя издати будет.“ (све предходни примѣри су из књиге „**Србски нѣмецки разговори**“, из 1793-е године)

„Међу тим у едан час и скорейше сва се фамилиа собрала, очи всѣх управлѣне биле на лице Отца, и отац по малом отдохновениу започео говорити следујућим образом...“ (из књиге „**Откровение Америки**“, 1809)

„Учитель изшел единожды со ученики своими на рекреацију, и видѣл между прочими малаго Петра, кои игратися нехотѣл, но замишлен по странѣ ходил.“ (ово ѝе из школскога **Буквара** из 1793-е године)

Утицај рускога ѝезика у горњих примѣрих ѝе очигледан. Примѣра ће бити много више у петой глави.

С обзиром да ѝе славеносербски осмишљен првѣнствено по узору на руски ѝезик (а не на народни србски), не трѣба нас чудити да ѝе и устройство прошлих глаголских врѣмена Орфелин преузео из рускога ѝезика. Орфелин прихватањем рускога устройства одбацује аорист, али и остала прошла врѣмена. Тако настaje појава избѣгавања аориста, и претѣране употребе (рускога) перфекта (у којем нема помоћнога глагола). Овакав ѝезик Николай Лазаревић (наш први преводаца „*Робинсона Круса*“ из 1799-е) назива „**вишим штилуsom**“⁵ („stil-ом“), док ѝе наравно народни („прости“) србски ѝезик (који садржи и аорист), „**нижи штилуs**“, и самим тим непожељан у виших слоевих Срба у Угарској. На жалост, такво стање, с „вишим“ (порусовљеним) и „нижим“ (народним србским) ѝезичким stil-ом, оста све до данас.

Угледање на руски ѝезик као узор нѣје обогатило граматику нашега ѝезика, односно у наш ѝезик из рускога не бѣше преузета ниједна нова особина које у нашем ѝезику не бѣше било. На жалост, угледање на руску граматику доведе само до осиромашивања устройства нашега ѝезика, и не само везано за прошла глаголска врѣмена. Руски утицај доводи и до слабљења и постепена губљења звателнога падежа ("**Хей, Мария!**") умѣсто народнога, односно „селячкога“ ("**Хей, Маријо!**"), и до појаве крњега перфекта у високом ѝезику, нарочито у трећем лицу једнине повратних глагола ("*он се уморио*" умѣсто "*он ѝе се уморио*").

3 Србкословенски ѝезик ѝе србско издање старословенскога ѝезика, на којем биваху писане црквене књиге, остала књижевна дѣла и службени записи током срѣдњега вѣка, односно прѣ турске најезде. Он остаје ѝезиком србске цркве и по доласку Турака.

4 Гроф Ђорђе Бранковић (1645-1711), родом из Њенопоља (тада Угарска, сада западна Румунија), око 1700-е године пише дѣло "*Хронике словеносрбске*" на србкословенском ѝезику. Рад ѝе веома обиман, 2781-а страна, и представља прво србско повѣстно дѣло. Пошто у њем нема утицаја рускога ѝезика, мой узорак од око 100 првих страна из његове треће књиге (о Немањиних), садржи мање од 2% перфекта. Од свих глаголских облика за навођење прошлих догађаја перфекат ѝе тек шести по учестаности.

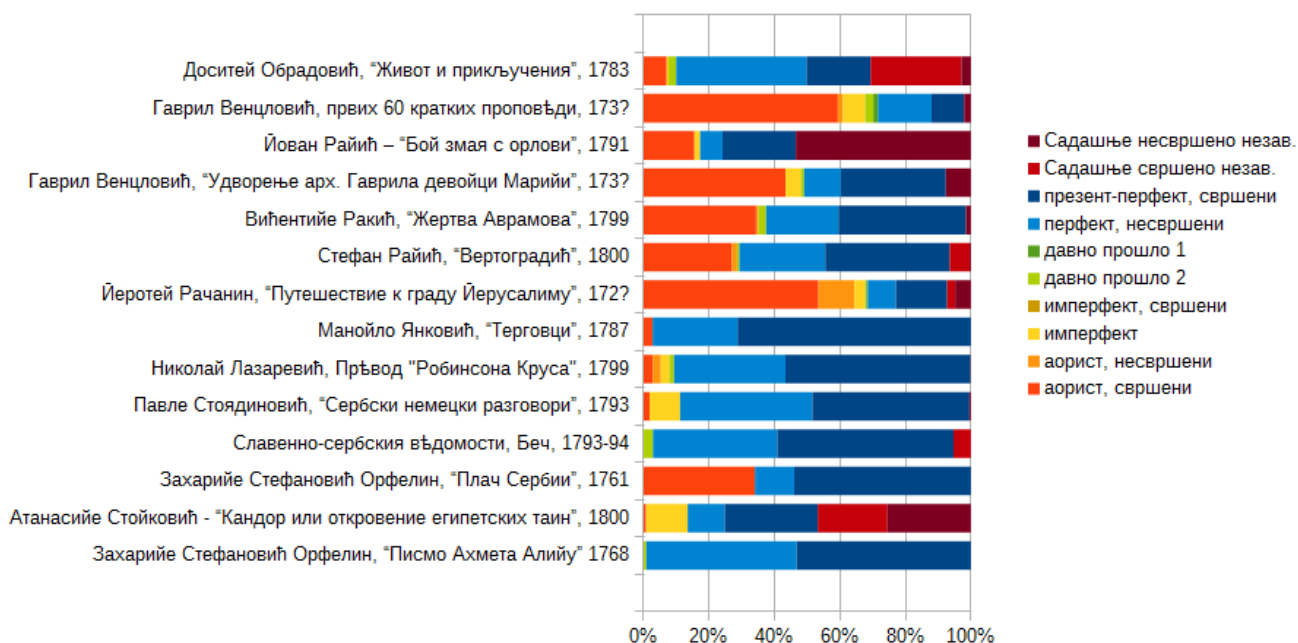
5 Другдѣ се могу наћи и изрази „**високи штил**“ или „**високи штилуs**“. Док се народни србски ѝезик редовно од разних писаца назива „**простим**“ ѝезиком. Ово „**прост**“ прѣ значи „**простачки**“ неголи „**једноставан**“, ѝер ово друго свакако нѣје био.

Напомињем да овај рад нђје написан из разлога нетрпљивости према рускоме народу нити према рускоме језику. Русе сматрам братским народом, а њихов језик величанственим, којим су написана велика дђла. Али сматрам да непостояње аориста у саврђменом руском језику нипошто нђје разлог за прогањање истога из нашега језика. И сматрам да су аорист и имперфект врђдни нђговања и чувања.

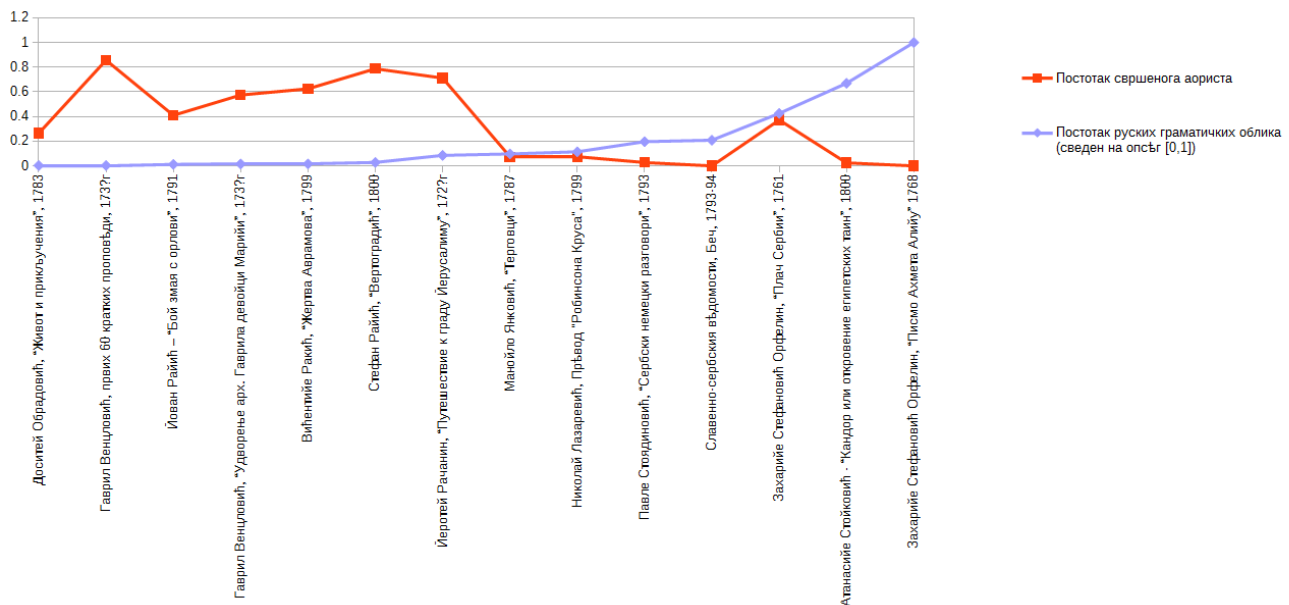
Сада ћу покушати приказати стање прошлих глаголских врђмена у језику Срба из јужне Угарске (односно Аустријскога Царства) током 18-га вђка на примђрих неколиких писаца, и на примђру србских новина. Неки од њих писаху на народном србском језику, а неки на славеносербском.

Утицај рускога кроз славеносербски језик

на устројство прошлих глаголских врђмена језика Срба у Угарској у 18-ом вђку

На горњој слици су приказане статистике употребе прошлих глаголских врђмена у неколиких књижевних дђлих Срба из Угарске, али и у србских новинах из година 1793-94. Дђла нђсу поређана по годинах настанка, него по граматичком утицају рускога језика, који расте наниже. Као што видимо на слици, што је граматички утицај рускога језика већи, то је аориста мање, а перфекта више (с изузетком „Плача Србији“). Што је сасвим разумљиво и очекивано, јер у тадашњем (и садашњем) руском језику, осим перфекта, нема других прошлих врђмена.

На предходној слици се може видѣти однос употребе свршенога аориста⁶ (нананцасто) и употребе руских граматичких облика⁷ (љубичасто), на истом скупу књижевних дѣла. И овдѣ се јасно види, што је рускога граматичкога утицаја више (расте с лѣва надесно), то је аориста мање. Йер га у руском љезику нема.

На основу оваквих статистика се лако може одредити **чинилац повезаности** двѣју појава, употребе свршенога аориста и употребе руских граматичких облика у горњем скупу књижевних дѣла. То је број **0.2147**, или **1 / 4.567**. Пошто је добијени чинилац мањи од 1, овдѣ се ради о **обрнутој повезаности** (што је љедне појаве мање, друге је више). Што се јасно види на другој слици. Исто тако се може одредити и одговарајући чинилац повезаности употребе свршенога перфекта и

6 Овдѣ је нананцастом мастју приказан однос броя примѣрака свршенога аориста у односу на укупан број коришћених свршених аориста и свршених перфеката. То љест: $Ac/(Ac+Pc)$, па се самим тим налази у опсѣгу [0..1]. Сва остала глаголска врѣмена се овдѣ у овој статистици занемарују, као и облици од несвршених глагола.

7 Од свих обрађених дѣла највећи постотак руских граматичких утицаја има „Писмо Ахмета Алију“, Захария Стефановића Орфелина, од 11.85%. С тога су сви постотци подѣљени овим бројем, како бише се сви свели на опсѣг [0..1]. Руски утицаји су разнолики: могу бити крњи перфекти („он чувствовао“, „не допустила“), руско будуће врѣме („будем исплатити“, „будемо помоћи“, „ти не скриеш се“), Л на крају перфекта („он посадил“, „он воображал“), избѣгавање звателнога падежа („О, Селим!“, „Господин доктор!“), „т“ на крају трећег лица у садашњем врѣмену („он **может**“, „она **чует**“, „то **называется**“, „они **живут**“), руски падежни облици („самое“, „очи **мои**“, „Омарово**ю**“, „из **Медини**“, „придворно**го**“, „**пет** епископов“, „**вѣчну**ю“, „**долгое**“, „**вежеств**“, „**родителѣ**“) и разни други („я **вам скажу**“, „**дражайша**“, „**величайши**“, „**би достати**“) итд. Напомињем да је за поједина дѣла статистика за другу слику рађена на нешто мањем узорку него ли за прву слику. На примѣр „Жртва Аврамова“ је цѣла обрађена за прву статистику, док је за другу обрађено нешто више од трећине дѣла. Йош љедна битна напомена: док су неке од наведених особина искључиво везане за руски љезик (рецимо крњи перфект, избѣгавање звателнога падежа), неке од њих постојашу и у србскословенском љезику, односно књижевном љезику срѣдњовѣковне србске државе (на примѣр, „т“ на крају трећег лица у садашњем врѣмену, Л на крају перфекта, облици поређења придѣва попут „**величайши**“, и поједини падежни облици, рецимо наставак „**аго**“ („**придворнаго**“)). Па је понекада тешко установити ради ли се о руском, или о утицају србскословенскога љезика. То нарочито важи за дѣло Йеротеја Рачанина „Путешествийе к граду Йерусалиму“.

употрѣбе руских граматичких облика у горњем скупу књижевних дѣла. Овога пута је добијени чинилац (1.7598) већи од 1, па се ради о непосредној повезаности (што је руских граматичких утицаја више у дѣлу, више је и перфекта).

Ево образаца за рачунање горњих чинилаца⁸:

$$Ч_{Ac,P} = \left(\sum_{u=1}^n \left(\frac{Ac_u \times P_u}{Y_u} \right) \right) / \left(\frac{\left(\sum_{u=1}^n Ac_i \right) \times \left(\sum_{u=1}^n P_u \right)}{\left(\sum_{u=1}^n Y_u \right)} \right)$$

На исти начин се могу израчунати и чиниоци зависности употребе свршених аориста и перфеката с бројем **руских рѣчи** у свакоме дѣлу. Тако се добија чинилац повезаности употребе свршенога аориста и употребе руских рѣчи од **0.276**, илито **1 / 3.6197**. Док се за чинилац повезаности употребе свршенога перфекта и употребе руских рѣчи добија **1.4266**. Као што видимо, врѣдности чинилаца зависности су овдѣ блаже (ближе јединици), али је и даље примѣтно постојање исте тежње: из већег учешћа руских рѣчи слѣди мање свршених аориста а више перфеката.

У петом поглављу ћу опису свакога од наведених радова посветити нешто простора и врѣмена. Тамо ћемо видѣти да је Захарийе Стефановић Орфелин, као творац славеносербскога језика, човѣк који је из рускога језика преузео устройство прошлих врѣмена, односно створио садашње стање високога језика у Срба, бар што се тиче прошлих глаголских врѣмена.

02. Ширење диглосије на Србију јужно од Саве и Дунава

Од почетка Првога србскога устанка 1804-е године, у Србију стижу бројни Срби из Аустроугарскога Царства, међу њима и Доситеј Обрадовић. Они помажу стварање првих државних установа устаничке Србије, будући да је највећи број Срба из Отоманскога Царства био неписмен. Међу њима нарочито бяху бројни писари, неопходни за вођење државне управе. С њима, наравно, стиже и славеносербски језик, који убрзо постаје језик преписке устаничкога руководства и језик државне управе.⁹ Он ће опстати све до касних 1860-тих година, када његов утицај веома слаби; али кроз диглосију устройства прошлих глаголских врѣмена његово наслѣђе опстати све до данас.¹⁰

8 Врѣдност „**п**“ означава укупан број књижевних дѣла у статистици (овдѣ је 14). Врѣдност „**Ас(и)**“ означава укупан број примѣрака свршенога аориста у и-том дѣлу, „**Р(и)**“ означава укупан број руских граматичких облика у и-том дѣлу, док је „**У(и)**“ укупан број рѣчи у и-том дѣлу. Истим образцем се рачуна и међузависност свршених перфеката и руских граматичких облика у дѣлу, само што се умѣсто „**Ас(и)**“ ставља укупан број свршених перфеката у и-том дѣлу (**Пс(и)**).

9 Ту спадају и називи највиших установа прво устаничке Србије, а потом и Књажевства Србскога „*вожд*“, „*правитељствујуишчи совјет*“, „*попечитељ*“, „*књаз*“, „*окожуйе*“, „*казначейство*“, „*полковник*“, итд...

10 Мислим да руски језик нѣје оставио трага у високом језику Срба само у устройству прошлих глаголских врѣмена. Читајући бројна дѣла из вѣкова 18-га и 19-га и на основу наших народних говора, стекох утисак да појава губитка звателнога падежа (нарочито у женском роду, када се рецимо *Јелени, Драгани, Алекси* обраћамо са „*Јелена!, Драгана!, Алекса!*“ а не народски то јест „*сељачки*“ „*Јелено!, Драгано!, Алексо!*“) такође потиче из рускога језика, у којем звателнога падежа нема, а што је такође врло честа појава у мѣшаном славеносербском језику. Друга појава која личи на утицај рускога односно славеносербскога језика је изостављање помоћнога глагола у трећем лицу једнине перфекта повратних глагола, па у високом језику имамо „*он се уморио*“, „*флаша се поломила*“ итд умѣсто „*сељачкога*“ „*он је се уморио*“ и „*флаша је се поломила*“. Наравно, овиме двоје се нѣсам нарочито бавио и ово захтѣва додатно истраживање, и статистички доказ.

Редовна појава бѣше да државни службеници (родом из Србије јужно од Саве и Дунава) започну свој рад у државној управи пишући службену преписку и списе на „простом“ језику, а онда врѣменом науче „како трѣба“ и постепено прелазе на високи, односно на славеносербски језик. Одличан примѣр тога је Аранђел Милосављевић, дугогодишњи високи државни чиновник у Ягодини. Ево његова писма књазу Милошу из 1822-е године, у којем нема ни трага било каквог руског утицаја. Самим тим, ово писмо је пуно аориста и имперфекта, тамо гдѣ описује радње које је лично доживѣо.

“Ја ваш покорни слуга не пропуштам вама покорно јавити како ономад дођоше 8 Арнаута из Голак ишту да иду у Београд. Ја им потражи(х) тескеру нису имали врати(х) ги натраг. Они отишли у Ћуприју казали ћуприском војводе и бинбаше како смо иј вратили натраг зашто нису имали тескеру. Ондак дали им тескеру војвода и бинбаша ћуприски јучер на дођоше код јагодинског војводе и он ускаше ди и пусти, ја не дадо(х) но их на натраг врати(с)мо.”

А сада његово писмо књазу Милошу из 1837-е године, не на народном језику него на мѣшавини нашега и руског језика (руске рѣчи су означене црвеним, србске зеленим, а оне које могу бити и један и други, црним). Наравно, аориста и имперфекта више нема.

“Сви жители с гљубочајшим страхопочитанијем светли сѣут љубећи, всеподанејше благодаре Вашој Светлости на књажеском поздраву и отеческом о њима попеченију и сва је варош као наново оживела сад известивши се да је Ваша Светлост имала заповест издати, да спутник г. доктора Нађа, латов Коста Јовановић у Јагодину поврати се”

Како бих математички потврдио повезаност утицаја руског језика и нестанка простих прошлих глаголских врѣмена у високом језику у врѣме владавине Милоша Обреновића, обрадох сва писма (укупно 149 их) из књиге „Ягодинска Нахија 1815 - 1823“, издате Историјским архивом из Ягодине. На основу статистика свих писама (за свако писмо одредих број глагола у перфекту, број глагола у аористу или имперфекту, број руских рѣчи, и укупан број рѣчи), израчунах чинилац повезаности употребе аориста (и имперфекта) с употребом руских рѣчи, и чинилац повезаности употребе перфекта такође с употребом руских рѣчи. За прву врѣдност добих 0.43 (мањи је од 1, значи обрнута повезаност!), што значи да у просѣку више руских рѣчи у писму значи мање аориста. За другу врѣдност добих 1.11 (већи је од 1, значи непосредна повезаност), што значи да у просѣку више руских рѣчи у писму значи више перфекта.

Образац за рачунање чиниоца повезаности употребе аориста (и имперфекта) с употребом руских рѣчи¹¹ је истовѣтан као горе коришћени за войвођанска књижевна дѣла у 18-ом вѣку.

$$P_{A,P} = \left(\sum_{u=1}^n \left(\frac{A_u \times P_u}{Y_u} \right) \right) / \left(\frac{\left(\sum_{u=1}^n A_u \right) \times \left(\sum_{u=1}^n P_u \right)}{\left(\sum_{u=1}^n Y_u \right)} \right)$$

Статистика се може сагледати и на другачији начин. Од 57 писама у којих се јавља бар један аорист (или имперфект), руски утицаји се јављају у 20 писама или у 35.09%. Док се од 109 писама у којих се јавља бар један перфект, руски утицаји јављају у 57 или у 52.3%.

11 Врѣдност „n“ означава укупан број писама. Врѣдност „А(и)“ означава укупан број примѣрака аориста (и имперфекта) у и-том писму, „Р(и)“ означава укупан број руских рѣчи/облика у и-том писму, док је „У(и)“ укупан број рѣчи у и-том писму. Истим образцем се рачуна и међузависност перфекта и руских рѣчи у писму, само што се умѣсто „А(и)“ стави укупан број перфекта у и-том писму.

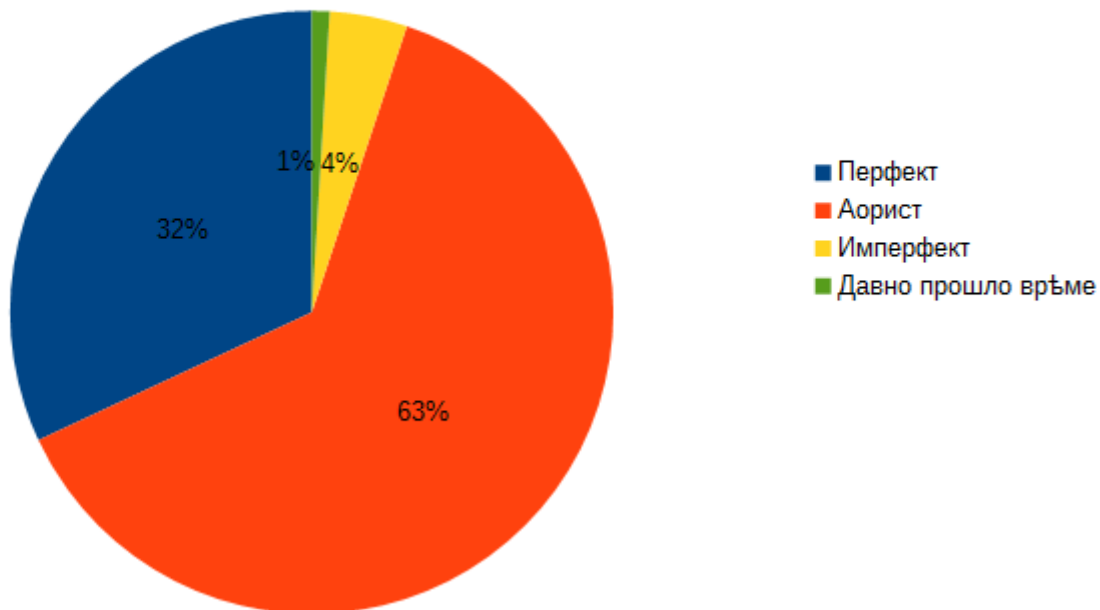
Затим проучих шест бройева „Новина србских“ из Крагујевца¹² из 1834-е године и један број из 1837-е. Руске рѣчи су бройне, на примѣр „кромѣ“, „число“, „действително“, „полза“, „уштрб“, „художество“, „восторг“, „движение“ итд. Поред чисто руских рѣчи, примѣтне су и рѣчи с очигледним руским гласовним и граматичким утицајем, рецимо „отечество“, „сохранение“, „посланичество“, „заступнически“, „римокатолически“, „возможно“, „обхождение“, „перви“, итд.

Обзиром на прилично јак утицај рускога језика, не трѣба много чудити што у седам проучених бройева новина имамо само по један аорист („новине **писае**“) и имперфект („**чиняше се**“). И то је све, поред неколиких стотина перфеката. Запазимо да је и једини употребљени аорист не од свршена глагола (за шта се аорист најчешће користи у нашем језику), него од несвршена. А погодних мѣста за широку употребу аориста у обрађених новинских бройевих има доста, јер има доста приповѣдања, међу њима и гдѣ се описују доживљене радње, рецимо дочек књаза Милоша у Крагујевцу јануара 1834, затим опис свѣчаности и позоришне представе у Крагујевцу из фебруара 1834-е, или опис Милошеве посѣте Београду из септембра 1834-е и свадбе. Све је то приповѣдано и описивано искључиво перфектом, иако је доживљено приповѣдачем, односно новинарем. И у бројних прѣводих из нѣмачких и аустријских новина, нѣмачки претерит нигдѣ нѣје прѣвођен нашим аористом, него перфектом (и понегдѣ нашим претеритом, то јест садашњим врѣменом свршених глагола). Самим тим, имамо потпуни несклад језика крагујевачких (званичних државних и књажевских) новина, и говора народа у Крагујевцу и Књажеству србском уопште. Док је у новинах аорист готово непостојећи, у народном говору је са свршенима глаголима основно и најчешће прошло глаголско врѣме. Диглосия глаголских врѣмена у пуном обиму.

С друге стране, народне пѣсме дају сасвим другачију слику. Ево статистике случајнога узорка од 15 пѣсама из збирке Вука Караџића.

Заступљеност прошлих врѣмена у србских народних пѣсмах

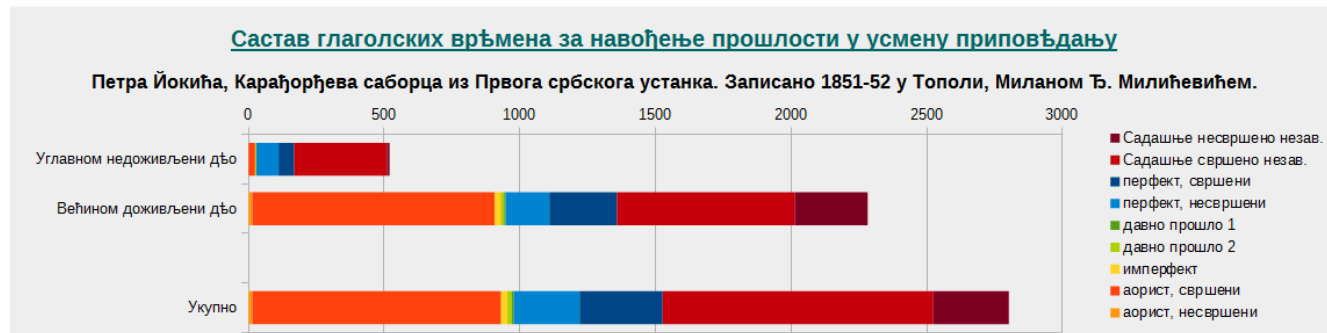
Збирка Вука Караџића - прва половина 19-га вѣка

Ево и другога примѣра народнога језика, записана приповѣдања Карађорђева земљака и саборца Петра

¹² Крагујевац тада бѣше прѣстоница Књажества србскога и „Новине србске“ бяху званично државно гласило.

Йокића из Тополе, у којем нема утицај славеносербскога језика. Као што видимо, аорист се углавном користи у дјелу гдѣ се приповѣда о доживљених догађајих, док је претерит главни у дјелу гдѣ Йокић приповѣда оно што је чуо од самога Карађорђа, а што нђје лично доживѣо. Перфекат је овдѣ сасвим споредно врѣме, тек треће по учестаности. А нђје главно врѣме ни у недоживљеном дјелу.¹³

Ево примѣра:

„Станоје (Главаш) *седи* и момци му *брију* главу, а њега *ранили*: обийена му кост темена. *Обријаше* га. *Посуше* балсамом, *метуше* мелем, па *завише*.“

Крајем 1860-их година (1867) србска држава званично одбацује славеносербски језик, и прелази на народни србски. Найвећи број руских рѣчи бива одбачен (неке ипак опстайу, рецимо „*књаз, житељ*“), и бива замѣњен или нашим рѣчима, или рѣчима из западних језика, из францускога, нѣмачкога, латинскога или енглескога. Али, руско устројство прошлих глаголских врѣмена у државној управи опстайе те перфекат и даље остайе нешто попут **службенога прошлога врѣмена**. Разлог је што је (презент-)перфект у народном језику и до тада постојао, до душе као споредно врѣме и више везано за садашњост него ли за прошлост, те га нико нђје доживљавао као нешто страни и искључиво руско.

Значи, држава и даље за вођење државних и управних послова аорист (и имперфект) користи мало или нимало. Али их користи при обраћању народу, како би је народ боље разумѣо. Ево на примѣр објаве **књаза Милана Обреновића** србскоме народу од 10. августа 1878-е године, поводом завршетка рата са Турском:

„Ма да се ви још не **бесте ни одморили** од тешке неравне борбе, коју први пут **водисмо**, у савезу с нашој црногорској браћом, против велике отоманске царевине; ма да се још не **бесте ни опоравили** од големих жртава, које тада **поднесмо**, - ви се ипак **одазвасте** позиву свога владарца, као достојни потомци својих славних предака. Борећи се и против непријатеља, оружјем свагда, а бројем често надмоћнијег, и против љуте зиме која тада **владаше**, ви **освасте** јаке градове и непроходне кланце, које непријатељ **беше посео**. Више хиљада непријатељских војника **падоше** у наше руке...“

Ево и извода из објаве краља Петра Карађорђевића од 8-га јула 1913-е године:

„Бугари, наша браћа по крви и вери, наши савезници, **заратише** на нас, без објаве рата. **Пролише** крв своје браће, својих савезника и нечовечно **побише** рањенике. **Расекоше** мачем савезни уговор и **уништише** пријатељство и братство...“

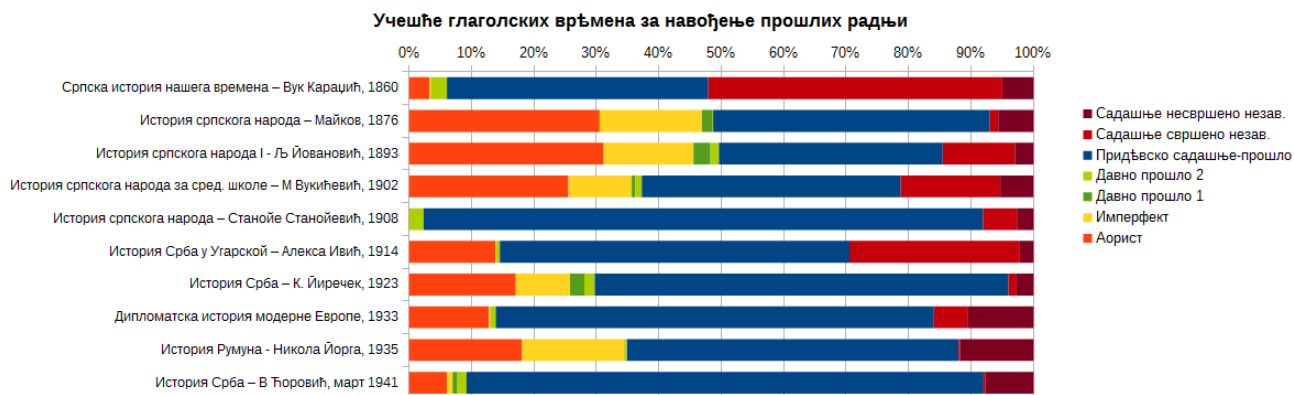
Аорист у Кнежевини Србији и даље остайе основно глаголско врѣме са свршенима глаголима у говору

13 О приповѣдању Петра Йокића имам написан посебан рад, може се наћи на „<https://snc.rs/wp-content/uploads/2020/07/%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%81%D0%BA%D0%B0-%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B0-%D1%83-%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D1%9A%D1%83-%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%B0-%D0%88%D0%BE%D0%BA%D0%B8%D1%9B%D0%B0.pdf>“. Ту се налази и цјелокупно приповѣдање Петра Йокића.

народа, нарочито на селу и међу мање образованима слоевима становништва. Самим тим, аорист (уз имперфект) и даље неспорно влада у књижевности. Док перфекат има већу учестаност међу боље образованим слоевима, нарочито у прѣстоници Београду, гдѣ ње утицај високога (службенога) њезика био најјачи.

Аорист и имперфект су до прѣ комунистичке најезде веома заступљени и у историјских књигах:

Опште историјске књиге из раздобља непосредно прѣ долазка комуниста на власт

Морам напоменути да се широка употреба аориста и имперфекта (али и претерита – садашњег врѣмена свршених глагола у приповѣдању) не односи само на опште повѣстне књиге намѣњене широком читалаштву. Имах прилике прегледати четири школска учбеника повѣсти из врѣмена Краљевине Ђугославије, и у свих њих проста прошла врѣмена су заступљена у изузетно великој мѣри.

Ево краткога извода из „Историје за Први разред више народне школе у Краљевини Ђугославији“, од сачинитеља Милана А. Костића и Владе К. Петровића, издате 1939 године, са стране 74.

„Настанивши се овде, Маџари **уђоше** међу Словене као неки клин те тако **одвојише** јужне Словене од источних и западних. Њихово нападање и пљачкање околних народа **трајаше** скоро педесет година, све до године 955, када их Немци и Чеси **потукоше** код Аугзбурга. Тада они **престадоше** са пљачкањем.“

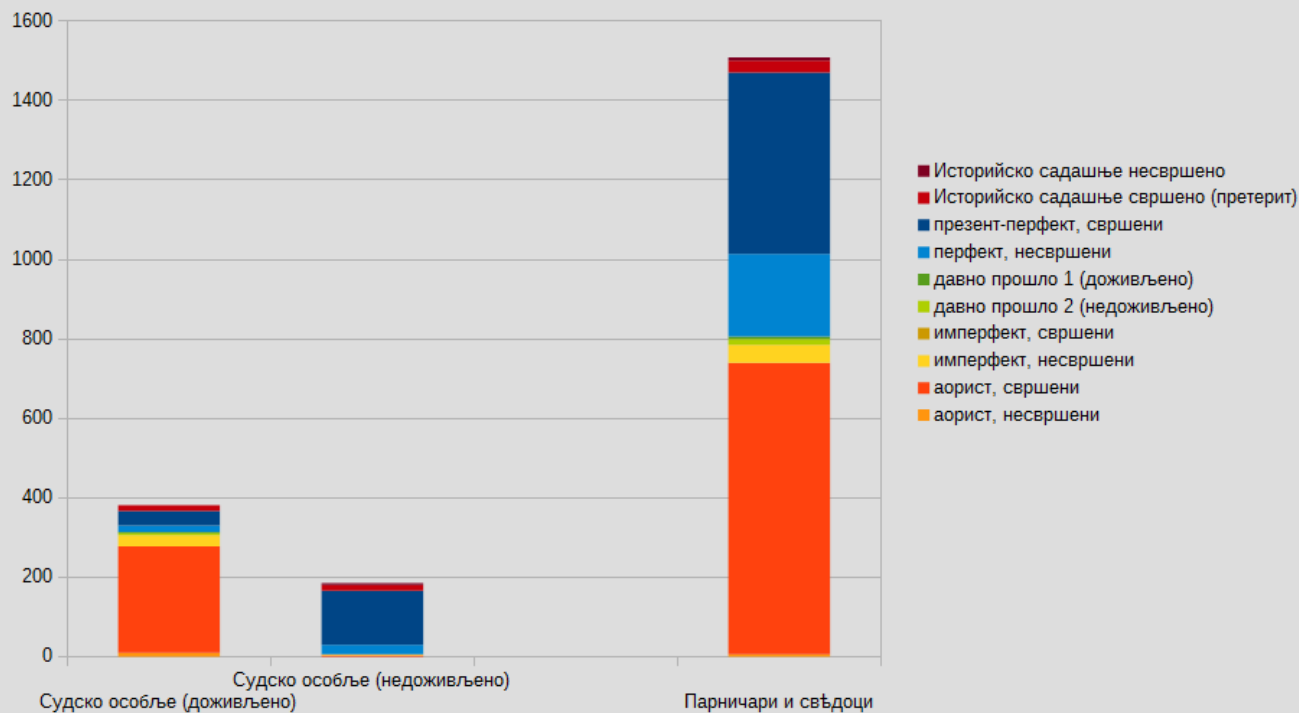
Послѣ 1860-тих година, када коначно би одбачен славеносербски њезик, аорист се дѣлимично враћа у њезик србскога новинарства, али никада у оној мѣри у којој он биае заступљен у народу. Заступљеност аориста у новинах бѣше негдѣ између службене употребе у државној управи (гдѣ га готово нѣје било) и употребе у народном њезику (гдѣ несумњиво бѣше основно прошло глаголско врѣме међу свршенима глаголима). Рекао бих, нешто ближе стању у државној управи него стању у народу. И тако остаје до стварања Краљевине Ђугославије, када он готово нестaje из њезика новинарства. А разлог томе ње што Ђугославија нѣје била више држава само Срба, него и Хрвата, у којих аориста нѣје било, бар не у Загребу нити у већини их народних говора.

03. Диглосија у Црној Гори

Славеносербски њезик и самим тим руско устройство прошлих глаголских врѣмена у Црну Гору стижу знатно касније, и имају далеко мање утицаја на њезик државне управе у Црној Гори. Погледајмо, на примѣр, састав глаголских врѣмена у службених списих Дробњачкога капетанскога суда у Шавнику, из 1902 године (из двадесетого вѣка!).

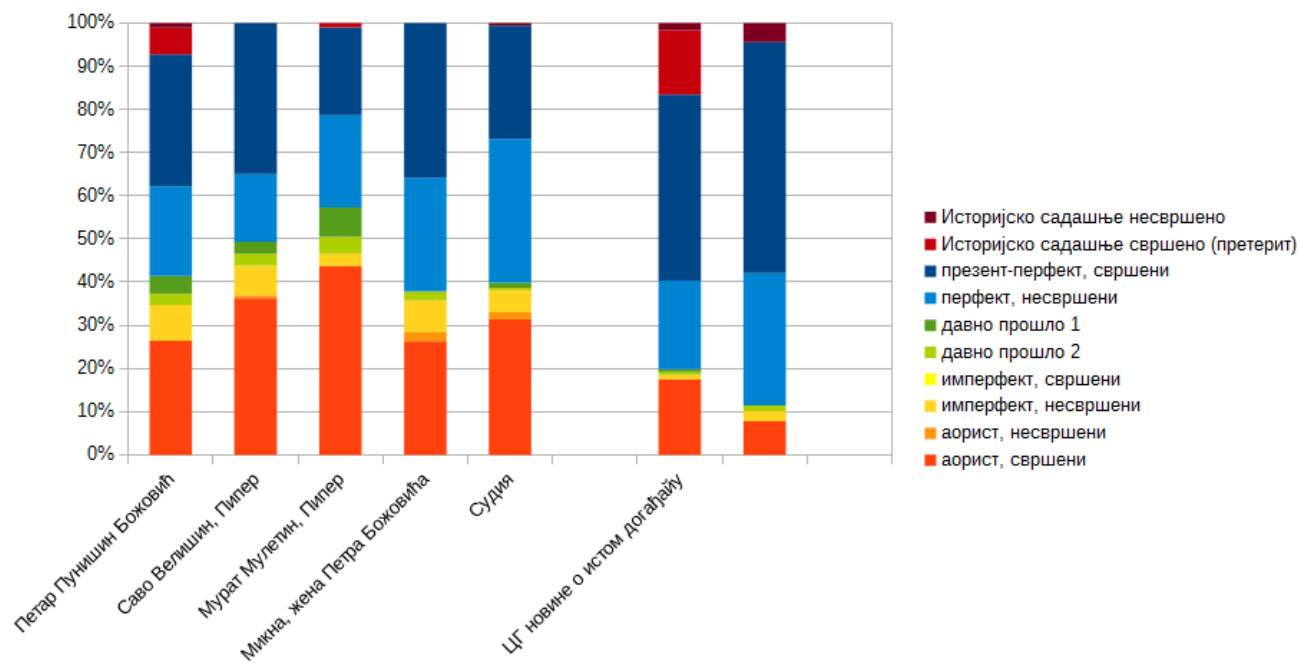
Учешћа глаголских врѣмен за навођење прошлости

у судских забѣлѣжках Дробњачкога капетанскога суда у Шавнику 1902 године

Као што видимо, судско особље (судия и капетан Грубан Церовић, и његови писари) првенствено користе аорист и имперфект за описивање доживљених радњи, и то у службених судских списих, док за недоживљене радње првенствено служи перфекат, а аориста и имперфекта готово да нема. Што ни јасно говори да је осѣћај Грубана Церовића за језик и значење прошлих глаголских врѣмена био прилично добро сачуван од утицаја славеносербскога односно рускога језика. У трећем стубцу видимо да су изјаве парничара и свѣдока на суђењих записане такође са значајним учешћем аориста, али овдѣ не покушавах разврстати употребљена глаголска врѣмена на доживљена и недоживљена. Учешће претерита је врло мало.

Ево примѣра од судије Грубана Церовића: "Пошто Милисав *показа* међе, онда тор Стевану *макосмо* и исте међе *потврди*смо и сувише између њих *стави*смо 20 међа. Међе око извора кметовске *потврди*х и *остави*х да у кругу око међа не работа ниједан..."

Горња слика је статистика говора на суђењу у Даниловграду 1875-е године, које је везано за догађаје око Подгоричкога покоља октобра 1874. Ту су изјаве оптуженога, неколицине свѣдока и судије, а у наставку је статистика из двају бројева „Гласа Црногорца“ (11. окт. 1874 и 14. окт. 1874), гдѣ се говори о истом догађају. Ни овдѣ не покушавах разврстати употребљена глаголска врѣмена на доживљена и недоживљена, него су дата сва заједно. Као што видимо, учешће и аориста и имперфекта је значајно у свих учесника суђења, па и у судије, који их првенствено користи у упитних рѣченицах (на примѣр „*Кад **узиђосте** на врх Тријебча што **чусте** и **виђесте**?*“). С друге стране, учешће претерита је прилично мало. Учесници суђења аорист и имперфект не користе за недоживљене догађаје (осим у већ наведених упитних рѣченицах судије), него перфекат. Али, има у знатној мѣри употребе перфекта за доживљене догађаје, и то се првенствено догађа ван приповѣдања, када учесници суђења дају кратке и јасне одговоре на постављена питања.

Ево примѣра, гдѣ на питање судије „*Кажу ње си био 7. октобра 1874 године?*“ оптужени даје кратак одговор „*Тога љутра **освануо сам** у мою колибу поред Зете у мјесту Влашка Драча.*“ Ђош љедан кратак одговор на друго просто питање: „*Ј сам испод колибе **дошао**, нијесам **свраћао** но сам одма **прешао** да коње преведем*“, гдѣ се перфекат користи за доживљене радње, али ван приповѣдања.

Али, чим је потрѣбан дужи одговор, прелази се из начина давања љедноставних и штурих обавѣштења у приповѣдачки начин говора, и онда све врви од аориста.

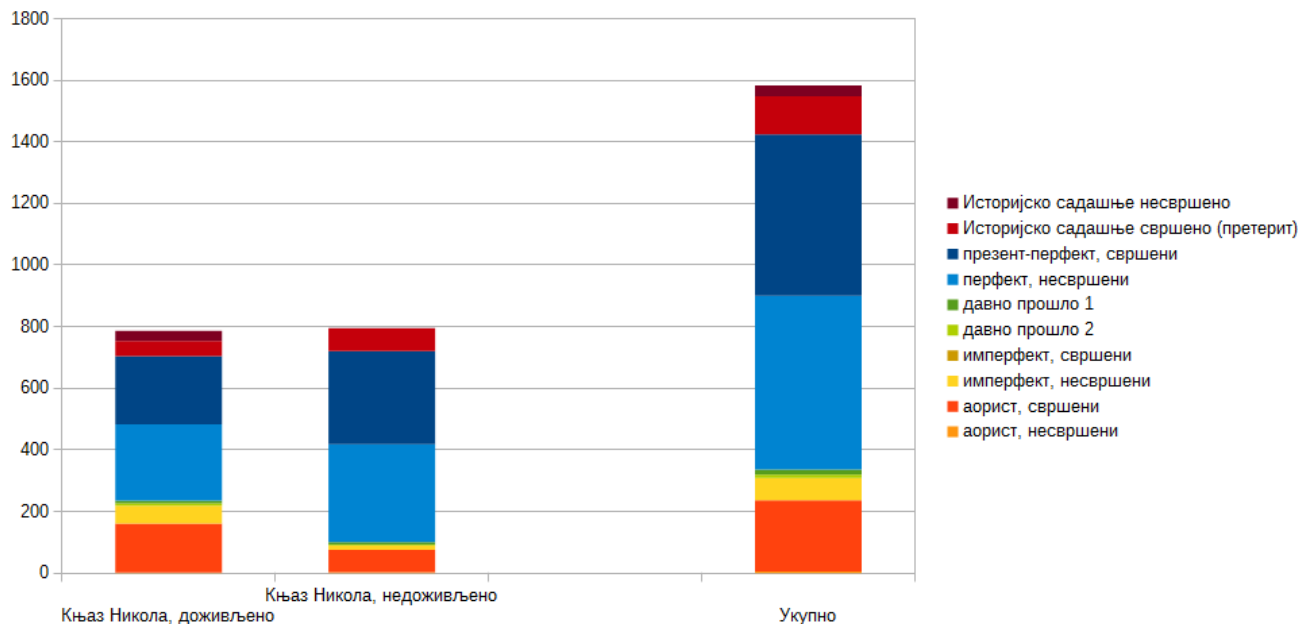
„*Ми **окуписмо** коње, **погнасмо** на Зету, кад смо их **догнали** на брод **неићеше** одма ући у плов, а ми их **почесмо** бити, тискати и на њих викаати, у то глас стража с куле **опазу**, нешто **проговори** турски, што ми **нијесмо разумјели**, (с) тога **опали** на нас, а иза те прве **пукоше** још неколико пушака и **потрча** њеколико војника на нас, ми но **опалисмо** наше пушке на њих, коњи **плануше** и **тргоше** у плов а тако и ми **потрчасмо** да час прије уграбимо у лађу, дружина ми **уљеже**, а ја тек да уђем **смотрих** турскога војника близу с окренутом острагушом у мене, и **виђох** е ћу погинути, **тргох** револвер, **убих** војника и главу му **одсјекох**, а острагушу **уграбим**, **ускочим** у чум и **увезох** се, у те опет војници **опалише** на нас неколико пушака, али не **убише** ни једнога но се здраво **превезосмо** преко Зете.*“

Слично виђах и у рођених Войвођана на које руски љезик није нимало или је врло мало утицао (Венцловић и Стефан Райић), гдѣ је аорист незамѣнљив у приповѣдању, док је перфекат нешто чешћи ван приповѣдања, па иако се ради о доживљених радњах. Мислим да је разлог томе што је ту нагласак стављен не на саму радњу у прошлости него на стање које је послѣдица радње (а које може важити и у садашњости или на њу утицати), па се перфекат чини погоднијим.

С друге стране, новинари „Гласа Црногорца“ имају знатно мањи постотак аориста и имперфекта, а већи перфекта и претерита. Што је и очекивано, јер се ради о недоживљених радњах. Али, они сами прилично често користе аорист и имперфект и за недоживљене радње:

„У прошли понеђељник у вече око 6 сати *погибе* Ђусо Мучни Крњић, богати трговац, и Подгорици. *Уби* га њеки Петар из арбанашкијех Куча. Исти Петар *погинуо је* на истом мјесту. Турци, који *су били* са Ђусом, *убише* га и *исјекоше* свега на комаде.“

Разумљиво, новинари овоме догађају нђсу присуствовали.

Урадих и статистику узорка (свака десета страна) из „Мемоара“ Књаза Црне Горе и Брдах Николе Петровића, писаних 1880-тих година. Овдѣ се примѣћује знатно мање учешће аориста и имперфекта у односу на предходне статистике. Штавише, примѣћује се и губљење осѣћања за значење прошлих глаголских врѣмена, пошто је Књаз имао сличну расподѣлу их употребе и за доживљене и за недоживљене радње, као што се види на слици (упоредите са стањем списка судскога особља Шавничкога суда). Књаз је очигледно био под снажним утицајем славеносербскога (и самим тим рускога) језика, што доводи до обейу појава, како до смањења учешћа простих прошлих врѣмена тако и до слабљења разликовања их значења. Стиче се утисак да их је често користио насумично, без јасна осѣћања гдѣ које трѣба бити.

Ево малога примѣра, гдѣ се види насумичност употребе прошлих врѣмена:

"Колима *смо ушли* у авлију и на сами праг Двора из њих *изишли*. Ту ме *је чекао* велики везир Газ Осман Паша. Отолен смо даље *прошли* красни брой официра и момака. На врх скала ме *чекаше* Њ. В. Султан."

Као што видимо у горњем примѣру, у два сусѣдна реда, при приповѣдању о истом догађају, имамо перфекат „*је чекао*“ и имперфект „*чекаше*“.

Продор рускога устройства прошлих глаголских врѣмена у шире слојеве народа у Црној Гори и Брдах стиже касније, стварањем Југославије и нарочито каснијом комунистичком најездом.

04. Однос према аористу у Србији од 1945, под влашћу Ђосипа

Броза

Доласком на власт Броза и његових домаћих помагача област употребе аориста се значајно сужава. Аорист у потпуности нестаје из повјестних књига. Не само из школских учебника, него и из повјестних књига опште намјене. Што се може видјети на слјдећој статистици, коју читаоци могу упоредити са сличном статистиком у другом поглављу од прв врјмена комунизма.

Опште историјске књиге у раздобљу комунизма, и послј његове пропасти

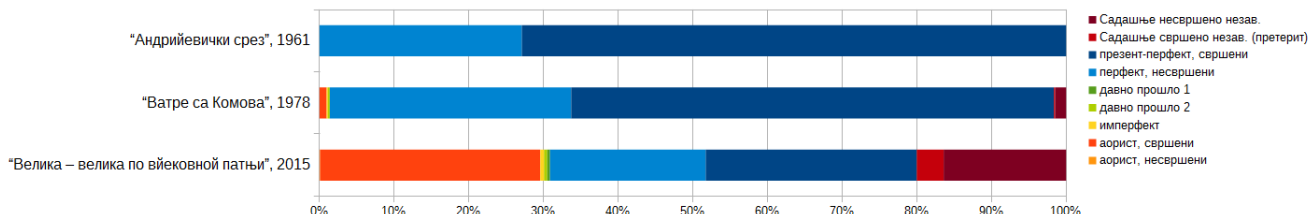

Аорист у врјеме комунизма опстaje иједино у књижевности, гдј је у широкой употреби и у појединих писаца повезаних с комунизмом, рецимо у Бранка Ћопића. Већ од 1944-е године, учава се појава да се у судству, полицијском раду и раду ОЗНе, УДБe и сличних приликом записивања изјава грађана (нарочито становника сеоских срјдина) редовно избацују аористи, претерити, имперфекти и замђују „службеним“ прошлим глаголским врјменом, перфектом¹⁴. Ова појава се запажа свуда, и у Србији и у Црној Гори.

Тако је на комунистичком суђењу ђенералу Драгољубу Михайловићу 1946-е године прочитано 17 записаних изјава (наводних) свјдока, који су родом из сеоских срјдина Србије јужно од Саве и Дунава, које садрже 652 перфекта и само по један аорист и претерит. Свако ко имало познаје говоре сеоских срјдина у Србији зна да је тако нешто немогуће и данас, имати учешће перфекта од 99.7%, и то у приповјдању доживљених догађаја, а камо ли 1946-е године.

Други примјер комунистичке цензуре аориста су свјдочанства бројних свјдока из села Велике (Црна Гора, општина Плав) који су преживјели нацистички покољ из 1944-е. Као што видимо, у трећој књизи, издатой дуго послј пропасти комунизма, аорист нјје цензурисан.

Састав глаголских врјмена за навођење прошлости у свјдочанствима становника села Велике, даних у првом лицу

Посебан вид притиска на аорист у врјеме комунизма је његово одређивање као глаголског врјмена које значи да је се радња догодила „**непосрјдно пред тренутком говора**“, што је велика лаж, на чем се нарочито истрајава у школству, чиме се ствара оправдање за његово уклањање из јавног живота.

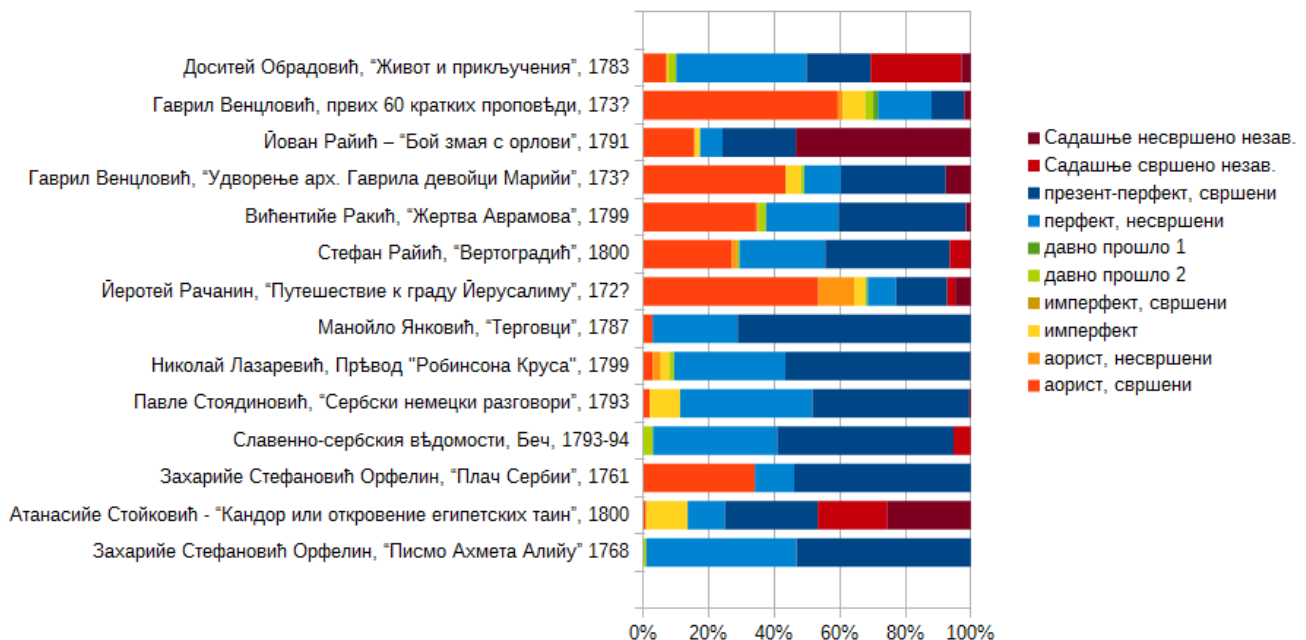
14 Нјје искључено да је ово појаве било и у врјеме Краљевине Југославије, па и раније, у Књажевини и у Краљевини Србији, али немам никакве потврде тога.

У саврџменом добу, положај аориста у Србији нџје много бољи него ли у врџме комунизма. У нечем џе и гори. Наиме, знамо за случај из 2000 и неке гдџ џе издавач врџио притисак на (саврџменого) писца да из својега књижевнога дџла избаџи аорист. Ту га ни Брозови комунисти нџсу дирали. Вџрујем да овај случај нџје усамљен. Посебан облик саврџменого дивљаштва представља цензура аориста на Википедији на србском џезику, гдџ се ово народно глаголско врџме прогони такође и са страница о градових као што су Врање, Власотинце и Пријепоље, гдџ џе аорист и данас у широкој употрџби међу мџштанима.

05. Ёезик Срба џужне Угарске, колебање између џезикџ србскога и рускога

Овдџ ћу подробније описати дџла са слике из поглавља 1. Ево слике опет.

**Утицај рускога кроз славеносрбски џезик
на устројство прошлих глаголских врџмена џезика Срба у Угарској у 18-ом вџку**

05-1. Ёеротей Рачанин

Прво ћу написати нешто о „Путешествију к граду Ёерусалиму“, калуђера Ёеротеја Рачанина. Он џе учесник Велике сџобе Срба, око 1690-е године, вџрујем се да потиче из околине Бајине Баште. Сматра се да џе рад писан 1720 и неке, у неком од фрушкогорских манастира (могуће у Великој Ремети), у којем се описује његово путовање до Ёерусалима 1704-те године¹⁵. Дџло од око 34 стране џе писано доста

¹⁵ Ово дџло садржи тако велик број података и подробности, често техничке природе (величине и број зграда,

добрим народним љезиком, с нешто граматичких примѣса рускословенскога/рускога (или србскословенскога?). То су већином облици на „-го“ (попут „святаго“, „едного“...), неколико крњих перфеката („не могли“), и понеки облик као „мнит“, „бил“, „женоу“, „другая“, итд.

Као што видимо, аорист ље далеко најчешће глаголско врѣме у овом раду (710 од 1102 облика), који ље у цѣлини приповѣдачко дѣло, од управнога говора нађох само љедну рѣченицу. Морам истаћи да у овом раду на мене највећи утисак остави строга и дослѣдна подѣла глаголских врѣмена на основу доживљености. Аорист и имперфект се користе за писцем доживљене радње, док се перфекат користи за оне које писац нѣје сам доживѣо или видѣо, него их ље чуо од других, или ље видѣо само њихове послѣдице. Ту одступања има врло мало; понегдѣ Рачанин аорист и имперфект умѣсто перфекта користи за описе (недоживљених) догађаја из Светога Писма. Обратно, коришћење перфекта за доживљену радњу нађох само у љедном примѣру „Било ље 40 попова“, гдѣ би трѣбао бити или имперфект или несвршени аорист. Све у свем, по подѣли употребе врѣмена за доживљене и недоживљене радње ово ље најдослѣдније дѣло од свих која видѣх (а видѣх многа). Ту надмашује и Карађорђева саборца Петра Ђокића из Тополе и судију Грубана Церовића из Дробњака с края 19-га вѣка.

Ево неколиких примѣра, гдѣ су аористи означени наранѣастом мастју (доживљено), а перфекти плавом (недоживљено):

„И око тога града по тих землях **видѣхъ** ниве многе посѣяне памукомъ, и **чудих** се, прежде не **видіо**.“

„И ту є просѣченъ камень те начинѣнъ путь, зове се Демиркапіа Марка Кралѣвића и ту се **подписао** високо у камену, усѣчена слова већа него прсти, и ту **срѣтосмо** камиле чрвене, те се **уплашише** конѣи под Јованомъ и под Недомъ, мало не **поскакаше** у Вардаръ.“

„И оттуду **пойдосмо** 2 дни, и **дойдосмо** у градъ Родость, и **обидосмо** по црквахъ, и **видисмо** украшенія многа, и тай **су** градъ **градили** Малтези.“

У раду велико учешће има и аорист несвршених глагола, 121 облик од 1102.

05-2. Гаврил Стефановић Венцловић (1680-1749)

Свештеник и бесѣдник, рођен ље у Срему, што значи да припада слоју србскога становништва које од прѣ Велике сѣобе Срба живи у љужной Угарской. Иза њега ље остало много бесѣда, пѣсама и списа. Ђезик његових бесѣда ље врло близак народноме говору, како бише га његови слушатељи што боље разумѣли. Рускога утицаја на љезик његових дѣла не нађох, бар не у граматичи. Ако га и има, врло ље мали.

Обрадих подробно његово дѣло „Удворење арханђела Гаврила девојци Марийи“. У њем има 131 аорист, и тачно толико перфеката (97 од свршених и 34 од несвршених глагола) од укупно 302 глаголска облика за описивање прошлости. Посебно обрадих и првих 60 прозних прича-проповѣди из књиге „**Црни биво у срцу**“, које садрже 768 глаголских облика (од тога 468 аориста, или 60.94%), а разлог зашто их обрадих посебно ље што оне садрже врло мало управнога говора, за разлику од „Удворења архангела Гаврила девојци Марийи“, гдѣ их има много више.

И „Удворење..“ и његове кратке приче-проповѣди се не могу лако упоредити с „Путешествийем“ Ђеротея Рачанина, љер Венцловић у њих не описује сопствене доживљене радње, него поучне приче из Светога Писма, из повѣсти, или из обичнога живота. Уз то, у њих се може наћи и управна говора, нарочито у првом, кога у Рачанина нема. У Венцловића, аорист свршених глагола (уз имперфект и нешто

подробни описи предмета и слично) да се мени тешко чини да ље писац толике појединости могао запамтити да би их записао тек двадесетак година касније. Разумнијим и вѣроватнијим ми се чини да ље дѣло 1720-тих година преписивано или допуњавано, а да ље његов костур настао много раније, током путовања или убрзо по повратку с путовања.

мало несвршена аориста) надмоћно влада у приповедању, док је у управном говору (који је у огромној већини у неприповедачком начину) перфекат обайу видова нешто чешћи од простих прошлих врџмена.

Ево неколиких примџра:

ЛОВАЦ УЛОВЉЕН

„Неки мирски поп **бијаше** **изишао** од свога села, те **иђаше** у друго село. И на том путу му се **здеси** те **сукоби** многу дивљад: срне, кошуте, јелене, пак **викну** к њима изгласа те им **рече**: »Вежем вас молитвами светога Симеона да не имате се од мене разбећи докле ја к вама не дођем!« И они таки **стадоше** докле он **достиге** до њих и **ухвати** од њих двоје пак их **благослови** и **закла** их. И како то **учини**, таки **нападе** на њега **страва** и **уздркта** се сав и **препаде** се у својој мисли. И **кајао** се је зашто је он то **дрзнуо** учинити и таки га **преузе** срчана болест ...“

ИЗ КВЕНТУСА КУРЦИЈА КЊИГЕ ЧЕТВРТЕ

„Кад је велики Александар, цар маћедонски, **преузимао** свет, **дође** с војском под неки врло тврди град у морској затоци, — зове се Тир, те то **вађаше**, да га како без крви добије. Много под њим доби **бави** се, и никако се не **може** да га узме. У неко доби, **поче** му војска ручати: један му официр **узе** сомун хлеба, **разреза** га с ножем да једе, и **потече** крв из хлеба!

Однеше ту профунту пред Александра крваву; кад он **виде** то чудо, со тога **прознаде**, јер без голема боја и крви, град не може се узети.

И с крвљу га **достадоше**.”

У Венцловића се понегдџ може уочити произвољност у избору глаголскога врџмена, што је нарочито уочљиво у управном говору. Ево примџра из „Удворења..“, гдџ не видим зашто оба глагола нђсу у аористу, него је само други:

“И кад сам на пут **пошао** радити ми о хлебу чим ћемо се хранити, те ја чистом девојком без узрока те поштену **оставих** код своје куће у дому.”

05-3. Захарийе Стефановић Орфелин (1726-1785)

Орфелин бђше србски теолог, пђсник, писац, резбар и просветитељ, с подручја данашње Войводине. Његово главно дђло је „Житие и славњя дйела Петра Великаго самодержца всероссийскаго“, које је, као што видимо, писано на руском йезику (што у његово врџме међу малобројнима србским писцима бђше прџ правило него изузетак). Он је сачинитељ и већ споменута Првога србскога буквара, печатана у Венецији 1767 године, у којем србскога йезика готово да нема, а који су бројна поколђња србске дђце користила за своје прво образовање.

Орфелин се сматра оснивачем **славеносрбскога йезика**. Због тога је он кључна личност за судбину устројства прошлих глаголских врџмена нашега йезика. Прво покушаймо објаснити шта је то славеносрбски йезик. За то ћемо се покушати користити појмом шведскога стола. Сви знамо шта је то, то је понуда великога броя најразличитијих йела и пића, од којих сваки учесник обђда може узети колико год мало (или много) жели од сваке врсте. На тај начин свако прави свой лични избор, шта ће узети од понуђених йела, и у којој количини, а шта неће.

Замислимо сада „шведски сто“, на којем се налазе рђчи, граматика и синтакса наредних четириу йезика: народнога србскога, рускога, србскословенскога и рускословенскога. Сваки корисник понаособ бира коју рђч, граматичку, гласовну или синтаксну особину којег йезика ће узети, и у којој мђри, а коју неће. И такав йезик, произвољна мђшавина четири наведена йезика, се назива **славеносрбским йезиком**.

Таквим йезиком је написан Орфелинов „Славено-србски магазин“, први србски часопис издат 1768-е године у Венецији. За нас је посебно занимљива граматика коју овдџ користи издавач, знатно више руска него ли србска.

У два прочитана обимна прилога овога часописа „Писмо Ахмета Алију“ и „Отеческое наставление к

сину“, користи се руско устројство прошлих глаголских врѣмена, односно постоји само перфекат (уз два примѣра давнога прошлога врѣмена „он био хотео“), и то увѣк крњи (без помоћнога глагола, као што је у руском језику „я погодио, он могао, не хотео, я много претерпио, старац не могао, они не пришли...“). Орфелин поглавито користи руско будуће врѣме „почитати будеш, слѣдовати будетъ, скоро превратет, мечтати се будетъ“. Орфелин час користи србски, час руски звателјни падеж (који је једнак именителјному у руском), па се добия у обраћању „Иди, тиран!“ и „Ах, љубезни Селим!“, умѣсто „Иди, тиранине!“ и „Ах, љубезни Селиме!“. Утицај руске граматике има још пуно, што ће се моћи видѣти у наредних примѣрих.

Аориста, претерита и имперфекта нема уопште, иако дѣло садржи пуно приповѣдања, па је самим тим веома погодно за њихову широку употребу (који су у широкој употреби у Рачанина, Венцловића, Доситеја и видѣћемо касније Стефана Райића). Исту граматику Орфелин користи и у свомем „Искусном подрумару“ из 1783 године, такође писаном славеносербским језиком.

Самим тим, **Орфелин је оснивач књижевнога језика Срба у којем нема простих прошлих глаголских врѣмена, односно он је заслужан за замѣну србскога устројства прошлих врѣмена руским.** Тако настаје устројство прошлих глаголских врѣмена данашњег високога језика у Срба.

Ево неколиких примѣра:

„Фатима пала на земљу, и возводила на небо свое очи, из коих струи слез текли, жалост нѣзина показивала се у чрезвычайном смушћениу.“

„К чему чрезвычайна страст не может привести человеческия сердца!“

„Селим будучи у крайнем отчаянцу и печали ходио с лукавом Цулмом около Меки.“

„Следуй мени, говорио Фурѣил, и повео Селима за руку у палати. Очи нѣгови помазаны были мастју.“

Поред већ наведених руских граматичких утицаја, могу се у горњих примѣрих видѣти још неки: „струи слез текли“, „Очи нѣгови помазаны были“ (именице женскога рода у множини се завршавају на „и“, а не на „е“, као и придѣви који се с њима слажу), „около Меки“ (руски родителјни падеж једнине).

Али, у Орфелина постоји и пѣсма „Плач Сербии“, у којој је претежно коришћен народни србски језик, до душе ипак са знатнима рускима утицајима (што је видљиво већ у називу, гдѣ се опет користи руски родителјни падеж, а не србски). Пѣсма је из 1762-е године, што значи да је из врѣмена прѣ Орфелинова утемељења славеносербскога језика.

Сав се дух мој у мени прегорко **вазмути**,
терезајући с', утроба срце ми **преврати**.
Врази моји проклети мене **преварише**,
радост моју последњу навјек **заточише**.

Ту већ имамо аористе, 17 примѣрака, наспрам 33 перфекта, од којих су неки и с помоћним глаголом, као што је у нашем језику, рецимо „су били, су се появили, стала сам“. Ипак, многи перфекти су овдѣ без помоћнога глагола, као што је у руском језику, „градови стали, дворови пали...“. А имамо ту и рускословенски облик аориста „надоша“, умѣсто србскога „надоше“. Укратко, ова пѣсма је доказ да је Орфелин итекако знао за постојање аориста у народном језику Срба у Войводини, иако га је био искључио из својег славеносербскога језика, како би био што ближи тадашњему руском језику.

05-4. Манойло Јанковић (1758-1791)

Манойло Јанковић, родом из Новог Сада, бѣше студент медицине, књиџар и издавач (а не црквени човѣк, као три предходно наведена писца). Као што видимо, за цѣло покољење (32 године) је млађи од Орфелина, те би могло бити занимљиво упоредити језик његова прѣвода италијанске комедије „Терговци“ с језиком Орфелина.

У предговору „Терговаца“ Јанковић пише и ово, што значи да је се својски трудио преводити народним

србским, а не славенским језиком:

„Ашто нисам писао у славенским него у материним езику, тоћемѝ сваки опростити, кад помисли, да я нисам Славјанин нег Срблин, и данепишем за Славјане, нег за Срблѝ.“

Иако је језик Јанковићева прѝвода знатно ближи народном језику него ли славеносрбски језик у дѝлих Орфелина, и овдѝ руских граматичких утицаја има на претек.

Прво ћу навести да дѝло садржи велики број примѝра рускога будућег времена, које замѝњује оба будућа времена нашега језика. Има их на десетине, навешћу само неке, прво уместо првога нашега будућег:

„Я вас **чекат будем**“, „Кад **будемо држати** сватове?“ „Драговолно вас **слушати будем**“, „Данас у банку **будем донети**“, „**Будем** вам **плаћати**“, „я вам **будем слѝдовати**“, „или вас **будем тужити**“
Затим умѝсто нашега другога будућег: „кад **буде слушати**“, „који већу потребу **буде имати**“, „кад ми **буде изложити**“, „кад **будем соједињене имати**“,

Али, понегдѝ се преводиоцу омачињаху и србска будућа времена: „**ћеду очекивати**“, „кад га **будем продао**“. Док се у наредној рѝченици може наћи руско будуће време поред србскога будућег II:

„Мой брат **буде** вам **благодарити** кад га будете извели...“

У прѝводу упада у очи коришћене именителнога падежа умѝсто звателнога, као што је у руском језику, те имамо обраћања попут: „**господин доктор!**“ (али на истой страни и „драги **господине**“, што је у духу србскога народнога језика), „**господин отац!**“, „обдарена **господична!**“.

Али, могу се наћи и звателни падежи нашега језика: „**несрећни сине**“, „**ћерко**“, „**среброљубче, гладници** за новци“, „**старче**“, „драги **друже**“, „о **срећо**“, „драги **господару**“, „**доктору Панкрацију!**“.

На неколиких мѝстѝх се могу примѝтити неслагања рода именице и придѝва, што опет потиче из рускога језика (облици попут „**научиле**“ у руском не постоје, као ни „**неваљала, научила**“ у множини):

„моје **књиге научили** су ме“, „ваша **искуства научили** су вас“, „**научили** су ме **искуства**“, „ваши **неваљали** **искуства**“.

Врло је честа употреба творителнога падежа уз глаголе „**бити**“, „**постати**“, као што је у руском језику, али не и у народном србском: „**сам био поштенѝм човеком**“, „**богињом** целе земље **постала**“

„**како сам лекаром постао**“, „**кои има бити моѝм мужем**“, „**бити исплаћеним**“, „**да сте будалом постали**“, „**будите мужем разумним**“, „**буде мужем**“.

Али, у наредном примѝру „**будите надстоятел и ревнител**“ се ипак користи именителни падеж, као што је у духу нашега језика.

Наравно, има руских рѝчи и гласовних облика, али не колико у других обрађених радова. Ево неких:

„без **чести** без **совести**“, „**удивителну**“, „**совокупно**“, „**наѝљубезнейши** **вашег сердца**“, „**красан способ**“, „**перст**“, „**будушћаго**“, „**чрез**“, „**господсвѝйишча**“, „**терн**“, „**млого дикомь**“, „**печал**“, „**уничтожити**“.

Бесконачни глаголски облик („infinitiv“) се изузетно често користи, понегдѝ се ѝегова употреба може објаснити само утѝцајем синтаксе рускога језика, као у:

„чуо је о ваѝм **коѝшта говорити** на пѝци“, „нисам рад да га учиним **своѝ новце изгубити**“, „**нисте ли га видели отићи**?“

И на крају, аориста у цѝлом дѝлу има само 12, уз 423 перфекта. Иако дѝло нѝје погодно за широку употребу аориста (приповѝдања има врло мало), ипак би се да је дѝло написано чистим народним језиком (без оволика рускога граматичка утицаја) очекивало знатно више их.

Ево неколиких: „**зашто дадосте**, **зашто се ослонисте**“, „**застадо(х)**“, „**измамисте** ми и **преваристе** ме“, „**падо(х)** у реч и **получи(х)**“, „драги ми је да вас **нађо(х)**“, „не **дадосте** се“. Као што видимо, пет међу ѝими су народски облици, без гласа „х“, чѝје непостояње је одлика и низа войвођанских говора.

Тешко ње замислити на шта би њезик Јанковићева прѣвода личио да се нѣје трудио писати народним србским, а не славенским њезиком, као што сам каже у предговору.

05-5. Викентийе Ракић (1750-1818)

Йош њедан войвођански калуђер, за нас ње значајан његов прѣвод „Жертве Авраамове“ с грчкога њезика из 1799 године. Његово дѣло ње написано на прилично добром народном њезику. Руских утицаја има, али су углавном ограничени на руске рѣчи и гласовне облике. На примѣр: „берже“, „жертва“, „внимание“, „совершити“, „сердце“, „смерт“, „древа“, „исполни“.

Могу се наћи руски наставци трећег лица множине „какол могут“ (два таква случая) и облици попут „жалостнаго“, „небеснаго“ или „невидиме“, „непостижиме“ (по три или четири таква примѣра).

Других граматичких и синтаксних утицаја рускога њезика ја не нађох (попут рускога будућег времена, избѣгавања звателнога падежа, неслагања рода именице и придѣва, итд). Перфекат ње у највећем броју случајева с помоћним глаголом (што значи да ни ту нема много утицаја славеносрбскога). Звателни падеж се увѣк користи, а има га доста, на примѣр „Сапо“, „Госпо“, итд.

Самим тим ње и аорист у дѣлу веома чест, 46 примѣра, наспрам 80 перфеката. Аористи у првом лицу њедине су често без гласа „х“, онако како ње народ говорио („Донесо(х) ти“).

05-6. Стефан Райић (1750-1818)

Крајем 18-га вѣка ње био учитељ у Славонии, у Осийеку, али ње вѣроватно родом био из Темишвара. Његово дѣло „Вертоградич, или простосрбска баштица“, печатано 1800 године у Будиму, ње састављено од двадесетак писама преписке између њега и (стварне или измишљене) госпође из Сремске Митровице. Од изузетнога ње значај за познавање говора Срба из тадашње јужне Угарске, њер ње писано доста чистим народним њезиком, врло сличним с њезиком Викентия Ракића (у сваком случају Райићев њезик ње много чистији него ли данашњи званични „срПски“, којему више приличи име „англо-срПски“).

Руски утицај ње и овдѣ углавном ограничен на руске рѣчи и гласовне облике. На примѣр: „филозофическо“, „человечески“, „перви“, „неизчерпаема“, „внимателно“, „кроме“, „полза“ итд. Али има и утицаја турскога њезика, „комишия“, „рая“, „вилајет“, „угурсуз“, „муштерия“.

Постоји њедан примѣрак рускога будућег времена: „будеш ли се по њему водити, моћићеш се зла уклонити“, али пошто се јавља у пѣсмици коју Райић шаље у писму, мислим да ње употрѣбљен само зарад римовања са „уклонити“. Нема избѣгавања звателнога падежа, штавише овдѣ се могу наћи и облици истога „мамо“ и „тато“, који се данас могу чути само по селих (што упућује да и нестаяње звателнога падежа у данашњем србском њезику, нарочито у женском роду, такође потиче од рускога њезика).

Што се аориста тиче, избројох 75 примѣрака (међу њими су и четири несвршена!), наспрам 100 свршених и 69 несвршених перфеката. Врло ње чест у приповѣдању (штавише овдѣ ње најчешће глаголско врѣме у овој употрѣби), којег у овом дѣлу има доста. Али само у приповѣдању онога што ње доживљено говорником, уколико се приповѣда нешто што ње сазнато од друге особе, користи се првенствено садашње врѣме свршених глагола (што ја називам *претеритом*). Уз то, аориста има и ван приповѣдања, у нешто мањој мѣри, али опет само ако ње радња доживљена. И овдѣ ње аорист у првом лицу њедине без гласа „х“, у складу с народним говором. Перфекат свршених глагола, ако се користи за доживљене радње, врло често назначава везу радње са садашњошћу, односно стање у садашњости.

Ево малога примѣра:

"На ове речи детета још ми се већма **ражали** и **бризну(х)** отзбиља плакати, пак **одо(х)** у другу собу, и **клекну(х)** пред икону свете Тројице, благодарећи Њојзи што ми је толике неисказане радости у данашњи **сподобила** дан."

05-7. Прѣвод „Робинсона Круса“ из 1799-е године

Ово је први србски прѣвод „Робинсона Круса“, из 1799-е године. Преводацац је Николай Лазаревић из Сомбора (око 1760-1808). Лазаревић је за превођење дѣла добио прилог од 1500 форинти од Петра Асимарковића, под условом да дѣло буде преведено на народни језик, а не на славеносрбски, што је огроман прилог, с обзиром да је примѣрак књиге продаван за само двѣ форинте. И поред уложенога труда да дѣло буде на народном србском језику, а не на „**вишем штилусу**“ (како сам Лазаревић наглашава у предговору), језик прѣвода ипак садржи знатне руске утицаје, прѣ свега у рѣчнику, али и у граматици. Прилично су чести облици на „-го“, попут „**славнаго**“, „**познатаго**“, „**человѣческаго**“. Руски утицаји су прилично чести у падежних наставцих, рецимо „**од тога времена**“, „**моих мислей**“, „**людей**“ итд. Нађох и један примѣрак рускога будућега врѣмена („**я освободити буду**“).

У обрађених првих стотину и неколико страна (што је од прилике шестина дѣла), учешће аориста је од само око 5.2%, док је учешће имперфекта од око 2.6%. Учешће перфекта је нешто више од 90%. Занимљиво је да су готово половина употребљених аориста од несвршених глагола, што је веома необично у србском језику, јер се у свих народних говорих аорист далеко чешће користи од свршених него ли од несвршених глагола. Ако се аористима несвршених глагола придодају имперфекти (који су и овдѣ сви од несвршених) добијемо да се овдѣ проста прошла глаголска врѣмена знатно чешће граде од несвршених глагола него ли од свршених. Што је, понављам, у нашем језику крајње необично и чудно. И, рекао бих, неприродно. Огроман постотак перфекта у прѣводу од нешто више од 90% је утолико чуднији ако се зна да је дѣло преведено с нѣмачкога језика; у нѣмачком прѣводу је претерит коришћен више него њихов перфекат. Важно је напоменути да су аористи у огромној већини записани онако како их је народ говорио, без „х“ у првом лицу јединице: „**постадо(х)**“, „**немадо(х)**“, „**помисли(х)**“, итд.

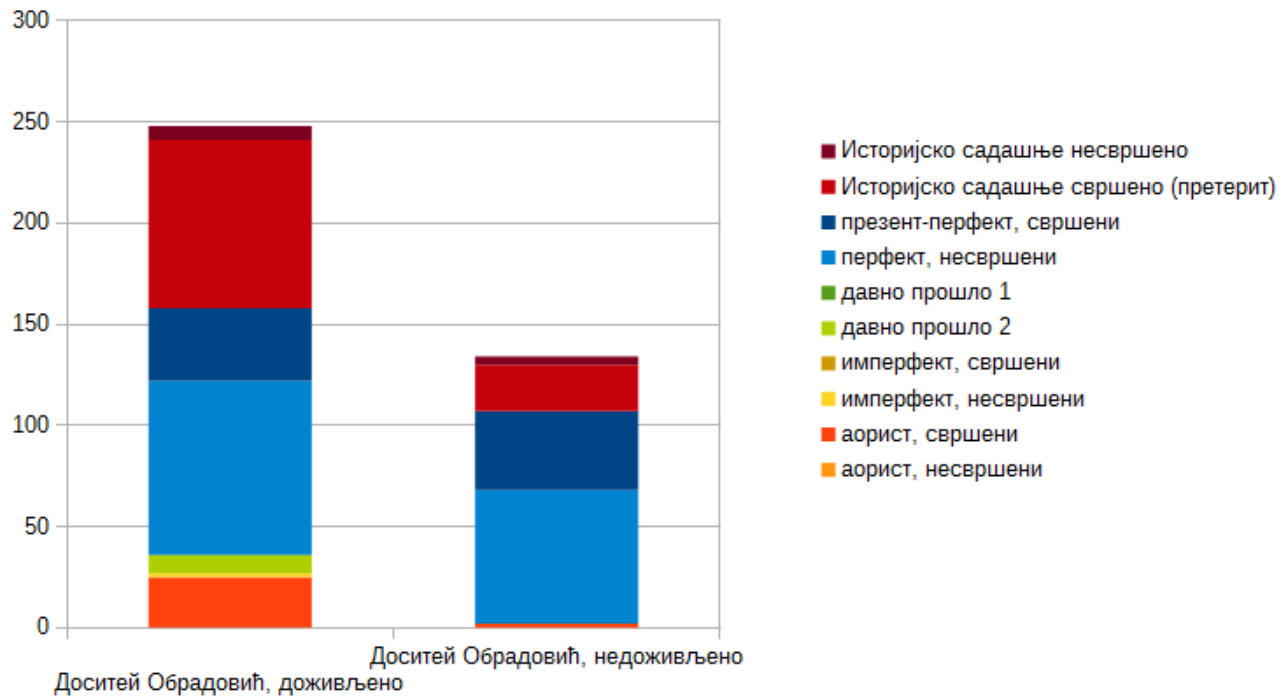
Да је „*Робинсон Крус*“ био прѣвођен у исто врѣме када бяху писане проповѣди Гаврила Стефановића Венцловића, очекивало би се да имају сличну расподѣлу употребљених глаголских врѣмена. Односно слично учешће аориста, пошто су ова дѣла у великој мѣри упоредива. Али нѣје тако, аориста у Венцловићевих проповѣдих има готово 61%, док у прѣводу „*Робинсона*“ аориста има једва 5.2%, што је више него 11 пута мање! Ово нам је одличан показатељ колико је за 60 и неку годину аорист био потиснут из језика виших слојева Срба у јужној Угарској, под утицајем рускога језика.

05-8. Доситеј Обрадовић (1740-1811)

О њем не морамо посебно говорити ко је. Из његовога животописа „*Живот и прикључения*“ обрадох само поглавље „*Ево ме међу калуђери; шта сам тражио, то сам и нашао*“.

Писано је врло добрим народним језиком, овдѣ рускога утицаја запазио само у рѣчнику, у граматици не уочих.

„Ево ме међу калуђери; шта сам тражио, то сам и нашао“

Изнад на слици је статистика употребе глаголских врмена за описивање прошлости у поглављу. Примјтно је да је аорист далеко чешћи у доживљеном дјелу него ли у недоживљеном, као што је и очекивано. Али, главно глаголско врме свршених глагола за приповјдање у Доситеја нђје нити аорист нити перфекат, него претерит. Ево примјра:

„Најпосле **отворим** једну велику страшну књижевину; **видим**, житија сви[х] свети[х] на три месеца: марта, априла и маја. Ха, **помислим**, ова је за мене! Једва је **подигнем**, **изиђем** пред врата келијска, **метнем** је на један каручни сандук, а ја **седнем** доле и **почнем** читати житије свете Евдокије, први дан марта месеца.“

Употреба претерита је нарочито изражена у дјелу „Писма Доситеја Обрадовића“, који је наставак његовога „Живота и прикључениј“, гдј је исти основно глаголско врме за приповјдање свршених радњи из прошлости (а не руски перфекат, као у Орфелина).

Ево неколиких примјра:

„Конзулџ Венеџанскій, на кога самъ имао вручително писмо, **прими** ме учтиво, и **даде** ми паспортџ.“

„Два цџла месеца **задржим** се ходајући по различны(х) неисказане красоте мџсты(х), и крозџ Триполицу **пређемџ** у Навпџлеонџ, и ту **нађемџ** корабалџ за Атонску гору.“

У других дјелих Доситејевих се ипак могу наћи утицаји руске граматике. Рецимо у дјелу „Совети здраваго разума“ уочих више примјра употребе рускога будућег врмена, на примјр „**који буду** моя списания **читати**“ и „**када се буду предавати** и **учити**“.

05-9. Славенно-сербскија вџдомости, Беч, 1793-94

Србске новине на славеносербском језику, које су излазиле у Бечу 1793 и 1794 године. Обрадик укупно осам бройева (прва три из 1793-е, и прва три и послџдња два из 1794-е). Руски утицај је веома јак у рџчнику, али и у граматичи, до душе не колико је у Орфелина. На примјр имамо руске падежне облике

„кравлевскія державы“ („кравлевске државе“), затим руски родитељни падеж множине „противу французов“, „подписанаго“, „силою“ („силом“), „зрителей“, „ничто меньше“, „да могут“ итд. Прилично је честа употреба рускога будућег времена: „уредитися будет“, „состояти се будет“, „обдержавати буду“, „благодарити будут“. Има и овдѣ избѣгавања звателнога падежа, по угледу на руски језик, па имамо „Љубезни Граф Перген!“.

У обрађених осам бројева, не нађох нити један једини аорист ни имперфект, док је перфеката 376 свршених и 265 несвршених. Претерита има само 37, углавном при извѣштавању с бројних ратишта, за које вѣрујем да су преузимани прѣвођењем из разних новина на нѣмачком језику.

Све у свем, и приликом преузимања и прѣвођења вѣстий с нѣмачкога, велика већина нѣмачких претерита¹⁶ је замѣњивана перфектом, а само мали дѣо нашим претеритом.

Понегдѣ се јављају чисто руски облици на „-л“, рецимо „э изшел“ („је изишао“), „обештался“ („обећао је се“), „представил э“, „прождрал э“, „кои би решил“. Или неслагање рода, „преправе су тужбе проузроковали“, опет као што је у руском.

Све у свем, и овдѣ под утицајем рускога језика долази да избѣгавања наших простих прошлих глаголских времена и претѣране употребе перфекта, такође и у приповѣдању (у којем је и у народном говору Срба из Угарске аорист био незамѣњив). А приповѣдање је овдѣ врло често, између осталог због сликовитих описа борби с Французима. Аорист се и ту потпуно одбацује и замѣњује перфектом и понеким претеритом.

05-10. Јован Райић (1726-1801)

Србски књижевник и историчар из Войводине. Његово дѣло „Бой змая с орлови“ од 1791-е године је писано веома добрим и чистим народним језиком, с врло малими граматичким и рѣчничким примѣсима језика рускога/рускословенскога, што је веома изненађујуће, с обзиром да је он значајан дѣо својега живота проживѣо у Москви и Кийеву. Аорист је у дѣлу прилично чест, и употребљени облици су народни србски, а не рускословенски.

Ево малога примѣра:

„Сагласивше се орли, на змая усташе,
и свак са своје стране нѣга зачепаше.
Један му крила чупа, други очи вади,
Черупају што брже, тко са пред, тко са съзади.“

Райићево далеко познатије и обимније дѣло је „История разних словенских народов наипаче Болгар, Хорватов, и Сербов“. Ово је дѣло писано поглавито рускословенски језиком, с значајним учешћем тадашњег рускога, док утицај народнога србскога нема (бар их ја не нађох).

Ево два примѣра: „Безспорно всякъ признати должень, что Сербская исторія въ великой темности, и замѣшательствѣ пребываетъ, из того что они самих себе неописывали, и естли кѣи обрѣлися охотники, что ли бо о древности ихъ начертати хотѣвшии, непорядочно и тое написали безъ хронологіи и прочихъ окрестностей“.

„Отказавъ Деспотъ требованію Амуратову града Смедерева, и вѣдая его жестокой нравъ принужденъ былъ подкрѣпити градъ той, еже нездатися Турчину, а самъ нестерпя дождатися пришествія его, убѣгаетъ въ землю Унгарскую, Мавроубрину и Дифресну свидѣтельствующымъ.“

За разлику од рускога и данашњег високога „срПскога“ језика, аорист и имперфект **јесу постојали** у рускословенском језику, мада се њихови облици веома разликоваху од наших облика. Тако у овом дѣлу

¹⁶ Нѣмачко просто прошло врѣме, првенствено приповѣдачко, одговара нашем аористу, имперфекту или претериту. Био је изузетно чест у аустријских и нѣмачких новинах тада, као што је и у садашње врѣме.

имамо како аористе тако и имперфекте, у мањем или већем постотку, зависно од поглавља. Од обрађена четири поглавља, аориста највише има 31.16% (поглавље о краљу Вукашину), а у остала три 12.41%, 8.16%, 5.56%, увршћујући у статистику сва глаголска врѣмена за описивање прошлости (не само аорист и перфекат). Имперфекта има далеко мање, највише до 4%, или нема уопште. Али, аористи који се овдѣ користе нѣсу народни, како их ње наш народ говорио, него су дрѣвноруски, с другачијими наставки. На примѣр: „указахом, видѣхом, поидоша, сотвориша, неподвигошася, скончашася, неугонзнуша, воздаде, убѣжа, взыде, обыкоша, изомроша“ итд. А нарочито ње чест облик „бист“, који одговара нашем у „би“. При том се велики дѣо употрѣбљених аориста налази у наводих (преписих) из срѣдњовѣковних списа које писац често убацује, гдѣ су перфекти знатно рѣђи.

Аористи и имперфекти су у одређеној мѣри коришћени и од других писаца који су писали првѣнствено рускословенским љезиком (Павле Јулинац, пѣсник Алексѣе Везилић, Григорѣе Трлайић...). Иако у њих учешће аориста не достиже учесталост истих у дѣлих писаца који су писали претежно народним љезиком (Венцловић, Рачанин, Ракић, Райић). Разлог што дѣла на рускословенском нѣсу ушла у мой избор за статистику (осим „Плача Сербѣи“, у којем ње рускословенски знатно заступљен, до душе помѣшан с нашим народним љезиком), ње што ње рускословенски „слѣпи колосѣк“ наше књижевности, он бѣше доживѣо врхунац своје употрѣбе прѣ настанка славеносербскога, који га од тада потискује и замѣњује, и нѣје утицао на љезик Књажества сербскога, па самим тим нѣје оставио трага ни у данашњем високом „срПском“ љезику.

05-11. „Сербски немецки разговори“ - 1793

Ово ње књига намѣњена људим који желе учити нѣмачки љезик. На лѣвой половини сваке странице имамо рѣченицу (понегдѣ и цѣлину од више рѣченица) док на десној страни имамо прѣвод на нѣмачки. На крају књиге се налази извѣстан брой прича, на „нашем“ и нѣмачком љезику. Сличне књиге постоје и данас, с прѣводом бройних корисних израза на стране љезике. Сачинитељ ње Павле Стоядинович, о којем нѣсам успѣо ништа наћи.

Йезик дѣла ње веома шаренолик. Пойедине рѣченице су на нашем љезику, неке на руском или рускословенском, а неке су на мѣшаном. Догађа се и да се рѣченица која ње у цѣлости на руско(словенско)м нађе одмах поред рѣченице која ње у цѣлости на нашем љезику.

Неколике примѣре из овога дѣла већ наведох у глави 1, као примѣре славеносербскога љезика. Ево љош неколиких примѣра, прво на нашем:

„Вы говорите тако добро како я.“ - „Sie reden so gut als ich.“

„Кадѣ се хоѣете вы назадѣ вратити?“

Сада на руском / рускословенском (могуће с понеком примѣсом нашега љезика):

„Кто его ранилъ?“

„В коемъ языкѣ книгописецъ долженствуе писати?“

„Я вознамѣрилъ в военну службу вступить.“

„Скорымъ временемъ паки мимошествоующымъ поговорити будемо.“

Ево примѣра на мѣшаном љезику:

„Ясам ничто новаго неслѣшалъ.“

„Говори се при всѣмъ томъ о обѣденіи.“

„Господине мой, было мнѣ невозможно дома остати, и есть ли дождитъ, како что говори се, и плюскомъ.“

Обрадѣх првих 50 и неколико страна, и ту нађох само четири могућа аориста („донесе“, „скочи“ и 2 х „рече“), који при том и не морайу бити аористи него могу бити у ствари претерити, односно садашње врѣме свршених глагола. Перфекта нађох 199. Али, имперфекта нађох далеко више неголи аориста, 21 (врло разноликих, који нѣсу само од глагола „бити“), што ње веома чудно, љер ми се никада нѣје десило да у ма којем узорку народнога љезика нађем да ње имперфекта више од аориста.

05-12. „Кандор или откровение египетских тайн“ - 1800

Сачинитель овога дѣла је Атанасије Стойковић (1773-1832), родом из Руме, човѣк изузетна образовања, доктор философије, физичар, предавач на Харковском свеучилишту у Русии. Ово дѣло је доста необично, философскога садржаја. Њезик дѣла је под снажним утицајем љезика рускога/рускословенскога, иако је писано прѣ његова одлазка за Русииу.

На основу моје статистике на задатом узорку, по руском граматичком утицају уступа љедино Орфелиновоме „*Писму Ахмета Алију*“.

Ево примѣра:

„Младыи Кандоръ – коему э сада Солнце двадесять второ Кругообращеніе свое творило – изъ звозденыхъ сна рукъ отергнувшись на гору надъ градомъ рекаобы высящу попнесе, да бы велишайшему естества торжеству присутствовати могль.“

„Ту въ вѣкъ радость обитаетъ, безмертія царство ту. Восхищеніе изсыхаетъ рѣку бившихъ намъ слезъ всю.“

На првих тридесетак страна нађох само љедан аорист: „рече“ (што до душе може бити и претерит). Али, имаше знатно више имперфеката, 18 њих (нпр. „могаху, чиняху, простираше, лежаше, говораше...“)! Уз то, врло је чест у приповѣдању и претерит (садашње врѣме свршених глагола), као и садашње врѣме несвршених глагола.

Ово је већ друго дѣло с љким утицајем руске граматике, гдѣ је учешће имперфекта далеко веће од учешћа аориста. Што је потпуно неприродно. У свих нарѣчјих србскога љезика, учешће имперфекта је знатно мање од учешћа аориста (ако имперфекта уопште има). Колико знам, ни говори Войводине у томе њсу изузетак. Зашто је у ових дѣлих другачије, томе немам обљашњења.

06. Њезик митрополита београдскога и карловачкога Мойсија Петровића (1677-1730)

Као додатак овоме раду придодајем осврт на љезик митрополита Мойсија, човѣка заслужна за оснивање руских школа у Войводини 1726-е године и исто тако заслужна за замѣну србскословенскога љезика рускословенским у службеној употреби Србске православне цркве. Што ће, на дуге стази, довести до нестанка аориста у нашем високом (званичном) љезику. Истога онога који је и у његовом говору био основно прошло глаголско врѣме, што ћемо ускоро и видѣти.

Његово "дѣло" о којем овдѣ пишем се тешко може назвати књижевним дѣлом, љер оно њље писано за широко читалаштво, ако је уопште писано и за кога. То су ништа друго него књиговођствене бѣлѣшке, гдѣ се записују црквени расходи и приходи. Зашто су ове бѣлѣшке из раздобља 1711-1720 занимљиве? Зато што су из врѣмена непосредно прѣ доласка првих руских учитеља и оснивања руских школа на нашем љезичком подручји (1726 године), и самим тим непосредно прѣ него што руско-словенски (односно руски) љезик постаје званичан љезик наше цркве, и самим тим основни љезик наше тадашње књижевности и љезик виших кругова Срба у љужной Угарској.

Самим тим, гледајући личне бѣлѣшке митрополита Мойсија, упада у очи да нема никаква утицаја рускога љезика (не више него што има утицаја кинескога), с нешто мало утицаја србско-словенскога. Што се тиче аориста, његова учестаност је у бѣлѣшках далеко већа од учестаности перфекта, **85.44%** наспрам 14.56%, од 893 примѣра. И то мало перфеката што има, у огромној већини су у трећем лицу, што значи да се прѣтежно ради о догађајних недоживљених самим записивачем, што је народном србском љезику, као што већ знамо, основно мѣрило за разграничење употреба аориста и перфекта.

Митрополит Мойсией је био рођени Београђанин, што га чини још занимљивийим, мада је дѣо живота проживѣо и у крајевих јужније од Београда (Пљевља, Сарajeво, Пећ), али и сѣверније (садашња Войводина, Сент Андреја, Темишвар...).

Ево неколиких примѣра:

"*Дадосмо* Хасан-баши 45 гроша и 70 аспри."

"И *метнух* у ћесу за харч 5 гроша."

"И *дадо(х)* Димитрију што у Темишвар *отнесе* 100 дуката френгиа."

"Црковни асприх бели *дадосмо* да промене 310 гроша."

"От белиградски димница *примисмо*: от протопопе Павла за 36 кућ..."

"Село Вишњица кућ 116, *оста* залога 60 и лански 6, *Остависмо* у попа Цвейе."

"*Исплатисмо* кир Димитрију Михайловичу што *је трошио* на топидерској воденици от ланске године досад, 113 фор и 28 новаца свега."

"Село Бановци. *Писаше* благословени кметови опште свему селу за благослов 20 гроша, *оста* 4 гроша."

"Паки кожда *пођох* у Срем *дадох* попа Моисеови асприх 43 гроша."

"Село Азања. *Принесе* Стеван 120 ока пшенице. *Дадох* 30 аспри."

"За трошак матери *остави(х)* пол фор. кад у Гроцку *пођох*."

Занимљиво је да у митрополита Мойсија нема ниједнога примѣра имперфекта, али има доста примѣра несвршенога аориста ("писа", "они *писаше*", "идосмо").

Иако је у митрополита перфекат у првом лицу врло рѣдак, навешћу неколике примѣре гдѣ га је ипак користио.

"И *дали смо* на ваљевскога владику 10 гроша..."

"От его *смо узели* у заям поради бурунтийе."

"Када *смо* у Воиловицу *ишли*..."

Навешћу још једну особеност језика митрополита Мойсија, а не тиче се прошлих глаголских врѣмена. А то је непостояње вуковскога двойинскога наставка "-ма" у тройих множинских падежих (осим у једном случају). Укупно овдѣ имамо 99 примѣра употребе трију множинских падежа, које касније Вук Караџић замѣни двойинским обликом падежа. Датељни падеж множине се у мушком роду увѣк завршава на "-ом", ево неколиких од више десетина примѣра.

"*Исплати(х)* хакѣ *момком* пожаревачким 26 ф. За опанке им *дадо(х)* 1ф, Величку *дадо(х)* 5 марияша."

"До 16-га дна месеца септембрия што им *платисмо* 54 надница: *майстором* Николи, Радосаву, Арсенију, Стефану, за све 27 фор. Паки до тога дана тројици *аргатом*, Глухаку и осталим 28 надница 8 фор."

"Паки четворици *мушкатином* 24 марияша сваком по шест надница..."

Али, у женском роду с наставком "-а" датељни падеж увек има наставак "-ами" (што је наставак творитељнога падежа), а не очекивани наставак "-ам". Само у овом случају се датељни и творитељни падеж множине изједначују.

"*Платисмо сулацијами* Николи, Антонију, Вуку, свакому по 30 надница..."

Мѣстни падеж множине изгледа овако: "*по свечари(х)*", "*о поклада(х)*", "*на коли(х)*", "*на Угриновци(х)*". Овдѣ се види да се глас "х" губи, али да мѣстни падеж не поприма вуковски двойински наставак "-ма".

Родитељни падеж множине поред наставака "-а" ("*пет јањаца*") и "-и", понекада има и стари наставак "-ов" ("*20 форинтов*",) стари празан наставак, ("*20 крајцар, девет кућ*"), али и наставак "-х" ("*асприх*"),

преузет од мѣстнога падежа.

Творитељни падеж чува старе словенске и србске наставке: "са *братиами*", "с *каиши*", "с *калайџиами*", "с *кујунџиами*", "с *ковачи*", "с *грнчари*", "са *синови своими*", "с *јагањици*", "са *своим синови*", "са *своими синовци*", "са *унуци*", "са *благоловеним кметови*", "са *осталим приятели*".

Наставак "-ма" се јавља само два пута, и оба пута је то "*овце с јагањцима*", што вѣроватно значи да се ту ради о двойинском значењу, јер овце рѣтко када доносе на свѣт више од два јагњета.

У суштини, његово множинско падежно устројство је врло слично падежном устројству које користе войвођански говори у 19-ом вѣку и касније. Вуковско гађање с множинским падежи је у Шумадију и у Београд очито стигло касније, из правца Херцеговине, одакле потиче појава непознавања трійу множинских падежа.

Облик "Белиград" се у бѣлѣжках налази 15 пута, облик "Београд" ниједном.

На крају, ради поређења, рећи ћу неколика слова о сличном "дѣлу", о бѣлѣжках београдске саборне цркве, под називом "**Хесап саборне цркве у Београду од 1733—1739**". Које је очигледно из врѣмена послѣ оснивања руских школа, када и Београд припадале Аустријском Царству, заједно с добрим дѣлом Србије.

У њем већ преовлађује перфекат (142) над аористом (42). За разлику од бѣлѣжака митрополита Мойсија писаних двадесетак година раније, овдѣ нема аориста од несвршених глагола. Умѣрени руски утицај овдѣ постоји: на примѣр чести су облици попут "*должен*", "*собрати*", врло чести су и крњи перфекти, а постоји и примѣрак рускога будућега врѣмена ("*буде проуказати*"). Од 27 примѣра употребе падежев творитељнога, дателнога и мѣстнога множине постоји само један Вуковски двойински облик "с жутим гранама".

07. Аорист у језику Срба из Угарске почетком 18. вѣка, на основу списка из архива Будима и Пеште

А сада још један додатак, накнадно придодат 2025-е године, написан на основу разних списка из књиге "Споменици из Будимског и Пештанског архива", издате 1875 године. Књига се састоји из више дѣлова, садржућих велики број различитих садржаја: судских забѣлѣжака, рачуноводствених забѣлѣжака, извѣштаја, писама, повеља, прогласа, итд. Писани су на разних језицима, на латинском, нѣмачком, старословенском или србско-словенском, али многи бѣху и на тадашњем говорном србском. Наравно, мене занимаше само послѣдњи језик, и само списи од прѣ долазка руских учитеља, значи од прѣ 1726-е године, и можда неколико година послѣ.

Мой утисак о коришћењу аориста у списама на народном србском језику из наведена раздобља је веома повољан. Аорист је овдѣ врло заступљен, што је и очекивано. Огромна већина аориста се користи за доживљене радње, док се перфекат претежно користи за недоживљене, што је већ познат образац. Одступања од овога има, нарочито међу несвршенима глаголима. С друге стране, имперфекта нема, осим два-три сумњива примѣра, чиме сам донекле непријатно изненађен. Недостатак имперфекта је дѣлимично надомѣштен умѣреном употребом несвршенога аориста, али то не може оповргнути чињеницу да и тада, као и сада, у области несвршених глагола неоспорно влада перфект.

Међу погодним списима највише има судских, парничних и сличних забѣлѣжака, те урадих статистику употребе прошлих глаголских врѣмена првих неколико десетина их из шесте књиге, из година 1721-1723.

И урадих статистику за неколике рачуноводствене забљљжке, за све доступне, из година 1721-1722. Такође урадих статистику обимнога ратна извјштаја кмета Николе о борби с Турцима покрај сремскога села Ирига 1717-е године.

Ево статистика:

Ево неколиких примјера из судских/парничних списа. Рекао бих да су сви из Пеште, Будима или Сент Андреје.

"Августа 3 (1723). **Самири** се старац Тодор са сином и са снахом, и **Јевта** се **покори** и **преклони** се оцу свому и матери, и тако се **обећа** суду и правици, да ће ходити оцу по воли, куде му годе отац заповеди, да од селе не иде пити по механа(х), ни дању нити ноћу."

"Јунија 18. 1723 год. Тај дан се **поделише** Павал и Михаило Миладиновићи, имају 2 винограда и кућа, узете сваки по полак, Павал **узе** полак винограда код чешме од мајданске стране, а Михаило **узе** полу од Коине стране, а у Цифрабаиру **узе** полак, полу од винограда од Стојанове стране, а Михаило **узе** полу од Стојанове стране, а кућу **дадоше** сву матери, да е само њена."

"1723. љета Августа 29. Тај дан **ослободи** Стефан Милосављевић своју књигу виноградску, која **е била** у залози за 22 фор. у Иландора, и **додаде** е доруке госпођи Соси, и Ђири Ђукићу на варошком асталу, и **показа** Ђири, колико **е имао** трошка по заради Стефана Милосављевића, кои **није ктео** доћи тако на уречени рок и **исписаше** господари Ђиру и **наслонише** Ђири на душу, колико е трошка **имао**. И **каза** Ђири из своје душе, да **е потрошио**, и **именова** кое на коју страну **дао**..."

"Февр. 4. 1723. ...Зато и **пита** правица: где су ти 26 фор. и они не **могоше** казати, зашто **нисмо писали** куде е што **пошло**, у томе мајстори не **ктеше** оставити 26 фор. веће пуно ишту, колико им је до руке. У тому се **намолише**, и **поправише** се с мајстори, и тако се **намоли** на 10 фор. Живан и Која да положи мајстором."

А сада примјери рачуноводствених списа. Овдѣ је учешће аориста веће од 90%, значи веће него ли у митрополита Мойсија.

"Јуна 15. 1721. **Платисмо** Кочи 2 фунте рибе - 10 нов(аца)."

"Јуна 28. 1721. **Пође** на букагие што **платисмо** Маноку што се **украдоше** - 1 фор(инта). 50 нов."

"Сеп. 27. 1721. Каде **дође** Кеплер **дадосмо** вина - 10 нов."

"Јан. 24. 1721. **Позаймисмо** варошки новаца каде **вадише** пургери превелеђије у Пожуну, што **недомече** - 9 фор."

"Јула 1. 1721. **Узе** Мишко за чеку - 4 фор."

"Јула 1. 1721. **Узе** Тривун **даде** Стојану ђурчију - 3 фор."

"Априла 23. 1722. *Дадо*(х) Богоју 8 фор."

"Сеп. 1. 1722. Од 1721 *латисмо* Турку лимуна 50 саде 1722 - 3 фор. 75 нов."

А на крају примѣри из извѣштая кмета Николе о боју у Иригу.

"А кад *навалише* преко дола коници, да га затеку с леђа, а он се *осврти* са катанама; *сатерао* ји је за штале Турке у два маха, и са све три стране турску силу *одржа* са оно мало његових катана.
... и жив се Турком у руке не *даде*. *Истераше* што *би* кола наши сва под мртваце, сами варошки кола 50, осим сеоски кола, и на коње *везаше* преко, те *носише* око шанца мртви Турака више от стотине..."

08. Поређење језика шала (вицева) и писаних задатака из математике, на језицих србском и руском

Ево још једнога примѣра диглосије у савременом србском језику. Овдѣ ћемо упоредити састав глаголских врѣмена која се јављају посебно у шалах (вицевих) и посебно у писаних задацих из математике за основце, на два језика, србском и руском.

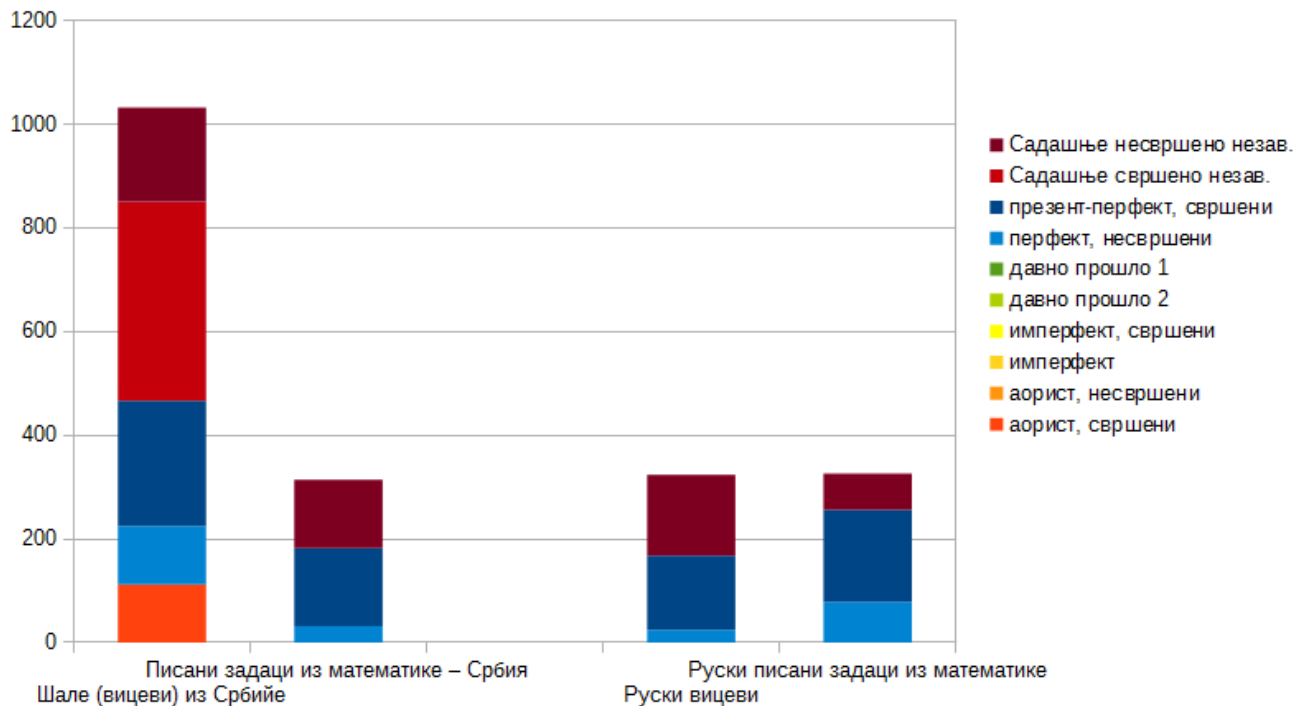
Ради тога обрадих одређен број шала нађених на мрежи¹⁷, на нашем језику. Исто тако обрадих нешто писаних задатака из математике за ниже разреде основне школе, на нашем језику. Ради поређења, обрадих одговарајуће шале и задатке, али на руском језику, пронађене на мрежи.

Ево добийених исхода:

¹⁷ Све шале потичу са <https://www.vicevi.rs> са страница „Најбољи вицеви“ и „Политички вицеви“. Томе приступих 2021 године.

Писани задаци из математике наспрам шала, на љезицих србском и руском

Поређење састава глаголских врђмена

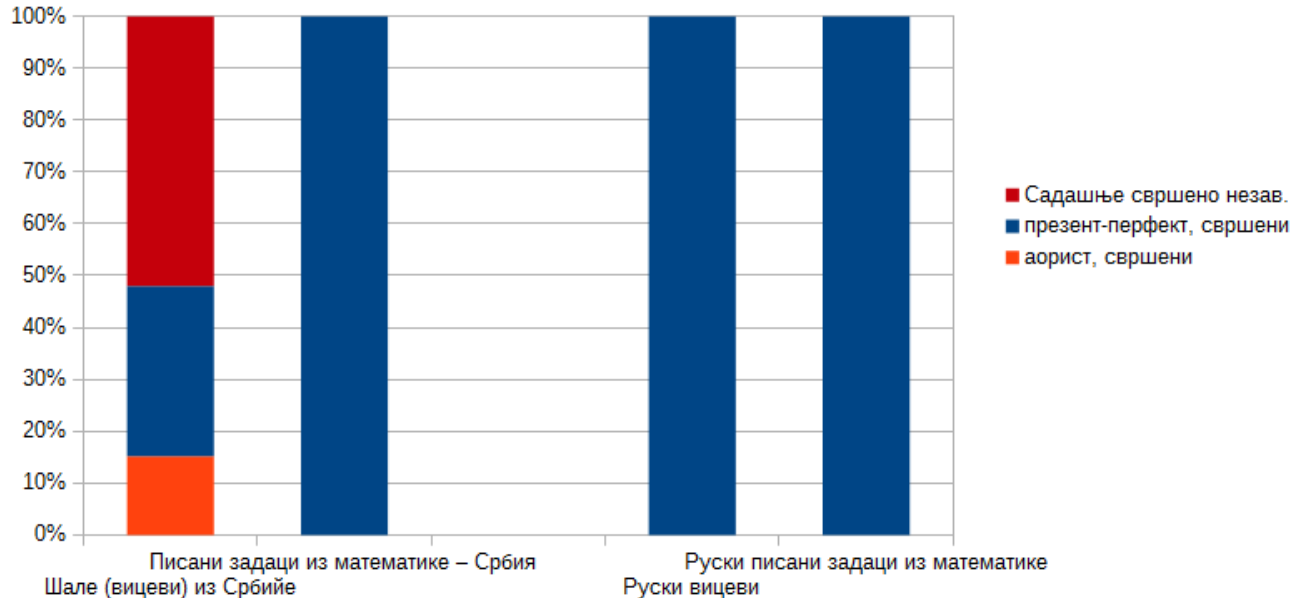

Као што се на горњој слици може видјети, руске шале и руски писани задаци из математике садрже иста глаголска врђмена, са сличном расподђлом (мада постоје извђстне разлике у их учестаности). Поред перфекта (обају видова), користе се глаголи и у садашњем врђмену, али само од несвршених глагола (у шалах их има знатно више неголи у задацих из математике).

С друге стране, шале у Србији имају у многоме другачији састав глаголских врђмена од писаних задатака. Док писани задаци у србском користе иста глаголска врђмена као у руском љезику, шале у Србији садрже и претерит (садашње врђе од свршених глагола у независном положају), али и аорист. На наредној слици можемо видјети сличну статистику, али само од свршених глагола, гдђ ће разлика бити очигледнија. Она је ту задата у постотцих, а не више по броју примђрака свакога врђмена.

Писани задаци из математике наспрам шала, на љезицих србском и руском

Поређење састава глаголских врђемена од свршених глагола

Као што видимо, у обђ скупине на руском љезику перфекат чини 100% свих свршених глагола. Исто тако ље са писанима задацима на србском љезику, гдђ са свршенима глаголима нема нийеднога друга глаголска врђемена. Док ље код шала на србском претерит основно глаголско врђеме са свршенима глаголима, а перфекат ље тек на другом мђсту са око 32%, док ље учешђе аориста од око 16%.

Поставља се питање: одакле толика разлика у љезику шала с мреже и љезику писаних задатака из државних учебников? Разлика потиче од недостатка прђправки у шалах. Оне су записане народним љезиком (у правом смислу рђчи), без икаква уплитања школских установа и чишђења непожељних глаголских врђемена из њих. Док су задаци из математике преправљени односно прилагођени високоме љезику наше државе, односно правилом славеносрбскога љезика, који ље, као што веђ знамо, створен по узору на руски љезик.

Ево неколиких примђфра шала из Србије:

Три жене **играле** голф љедног лепог недељног преподнева. Йедна од њих нийе **била** превише спретна и њена лоптица **одлети** у шуму. **Оде** да ље потражи и уместо лоптице **пронађе** жабу ухађену у замку.

• Ослободи ме - **рече** жаба - и испунићу ти 3 жеље.

Жена се нийе дуго **двоумила**. **Ослободи** жабу, на шта жаба **каже**:

• Хвала ти, али **заборавила сам** нешто напоменути. Све што пожелиш, твой муж ће добити 10 пута боље.

• Немам ништа против - **била ље** задовољна жена.

Йена прва жеља **била ље** да постане најлепша жена на свету.

• Али, љеси ли ти свесна - **упозори** ље жаба - да ће твой муж постати нај нај најлепши мушкарац на свету?

Прави Адонис. Све ће га жене прогањати.

• Нема проблема. Па я ћу бити најлепша жена на свету и он ће видети само мене!

И тако жена **постаде** најлепша на свету. После тога **пожели** да постане најбогатия.

• Али то ће твог мужа учинити десет пута богатийим од тебе.

• То ми уопште не смета, оно што ље његово ље и мое - **одговори** жена.

И тако жена **постаде** најбогатия на свету.

- А шта ље твоя задња жеља? - **упита** радознала жаба.
- Желим добити ЛАГАНИ срчани удар!

Заборадио дечак папагая у фрижидеру. Након пет сати дечак **отвара** фрижидер и изненађено **узвикне**:

- Ма кога то моје очице виде?!

А папагај ће:

- Пингвина, п...а ти матерна!!!

Дошао човек на бирачко место, да гласа. По завршеном гласању, **затражи** од људи из комисије да му дају столицу да седне.

- Изволите столицу, да ли Вам ље добро, господине?
- Ма добро ми ље, само хоћу да сачекам оца да дође на гласање.
- Па доћи ће Вам отац кући после гласања?
- Он не долази кући, ево има већ 10 година љер **ље умро**, али редовно излази на изборе, па **рекох** да га видим...

А сада неколики писмени задаци из математике из школских учебников, за ниже разреде основне школе. На великом броју задатака које прѣгледах, више од половине примѣрака садашњег времена одпада на глагол „имати“.

Станко **ље пошао** код баке. **Прешао ље** две петине пута. Колико метара **ље прешао**, ако од његове до бакине куће **има** 1 км?

Деда Петар **има** 12 фотографија. У плави албум **сложио ље** $\frac{2}{6}$, а у црвени $\frac{3}{8}$ фотографија. Остале **ље ставио** у жути албум. Колико фотографија **има** у жутом албуму?

Рибар Риле **ље упецао** пуну мрежу риба. Пријатељима **ље поклатио** 19 риба а њему **ље остало** 46. Колико риба **ље упецао** Риле?

Девојчица Сара **ље** на ливади **убрала** букет од 46 белих рада и 37 звончића. **Одвојила ље** цветове за прављење венчића и у букету **ље остало** 58 цветова. Колико цветова **ље** Сара **одвојила** за венчић?

Мария у каси **има** уштеђених 63 динара. **Добила ље** од баке 29 динара и затим **ље купила** 4 шилице по 17 динара. Колико новаца **ље остало** у Маријиној касици?

На тацни **ље** 12 колача. Бака **ље додала** још 5 колача. Деца **су појела** 7 колача. Колико **ље** колача **остало** на тацни?

У воћњаку **има** 91 стабло јабука и крушака. На свака 4 стабла јабука **има** 3 стабла крушака. Колико у воћњаку **има** стабала јабука, а колико крушака?

Поставља се питање: због чега у школских учебницих нийедан задатак не би смѣо изгледати овако:

На тацни ље 12 колача. Бака **дода** још 5 колача. Деца **поједу** 7 колача. Колико колача **остаде** на тацни?

Ево неколиких примѣра шала из Русийе:

Кавказец **пришел** в магазин за курицей и не **знает**, как она называется на русском. Он **показывает** пальцем на яйцо и **говорит** продавцу: - Мне нужна его мама!

Попали на необитаемый остров американец, немец и русский. Однажды **прибило** к острову бутылку, **открыли** они

ее, а оттуда - джинн: - Вы меня освободили, я исполню по два ваших желания! - Мешок денег и домой! - сказал американец и исчез. - Кружку пива и домой! - сказал немец и был таков. - Хорошая была компания, ящик водки и всех обратно! - сказал русский.

Налоговый инспектор с женой идут на костюмированный вечер. Он наряжается вампиром. Входят в бар, на нем черная накидка, во рту клыки, на пальцах когти. Знакомый бармен смотрит на него и спрашивает: - Вы прямо с работы?

И на краю неволики примѣри писаних задатака из математике на руском ѳезику.

Сестра и брат получили по 4 яблока. Сестра съела 3 яблока, а брат – 2 яблока. У кого яблок осталось больше?

Арбуз и дыня вместе весят 5 кг, а два арбуза и дыня весят 8 кг. Сколько весит один арбуз и одна дыня?

У брата и сестры было орехов поровну. Брат отдал сестре 3 ореха. На сколько орехов стало больше у сестры, чем у брата?

Хозяин обещал работнику за год 12 руб. и кафтан. Но тот ушел через 7 месяцев. При расчѣте он получил кафтан и 5 руб. Сколько стоит кафтан?

Послѣдња измѣна: о светом Илийи, 02.08.2025.